

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

‘Υφηγητρίας τῆς Βυζαντινῆς ‘Ιστορίας

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ

Β’

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ*

I

Τὸ ὑπὸ τοῦ F. Cumont δημοσιευθὲν ἀνώνυμον χρονικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ βιβλίου μου, μνημονεύει συντόμως τῆς ἐκάστοτε ἀνόδου νέου αὐτοκράτορος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ’ αἰῶνος¹. Ὁ τρόπος τῆς διατυπώσεως τῶν πληροφοριῶν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος προβάλλει τὴν συμβολὴν τῶν διαφόρων παραγόντων ὀλιγώτερον ὥς πολιτειακῶν ὁργάνων — δρώντων ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ πολιτεύματος καθοριζομένων πλαισίων — καὶ περισσότερον ὥς φορέων πολιτικῆς ἰσχύος, ἐπιδιωκόντων τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἰδικοῦ των ὑποψηφίου².

Τὴν παρατήρησιν αὐτὴν ἐνισχύει ἡ ἄλλοθεν ἄγνωστος εἰδησις περὶ τῆς συμβολῆς τῶν Πρασίνων εἰς τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Ἀψιμάρου· Τιβερίου Β’ (τέλη 698), ἔχουσα οὕτως: Ἀψίμαρος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῶν πρασίνων, στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Καλλινίκου πατριάρχου³. Τὸ βυζαντινὸν πολιτειακὸν δίκαιον δὲν θεωρεῖ ἐπαρκῆ τὴν ὑπὸ τμήματος ἐνὸς μεμονωμένου πολιτειακοῦ παράγοντος — ὥς εἶναι ἐνταῦθα ὁ δῆμος τῶν Πρασίνων — ἀναγόρευσιν αὐτό-

* Τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίης μελέτης ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν προηγούμενον τόμον 12 (1961/1962), σ. 458 - 497 τοῦ μετὰ χειρὸς περιοδικοῦ.

1. F. Cumont, *Anecdota Bruxellensia I. Chroniques byzantines du manuscrit 11376*, Gand 1894, σ. 19 - 33.

2. Π.χ. αὐτόθι, σ. 24: Ἰουστίνος ὁ Θραξ, κόμης ἐξκουβιτόρων, ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου..., σ. 29: Φωκᾶς ὁ τύραννος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ..., σ. 29: Ἡράκλειος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν Ἀφρικῇ· ἐκεῖσε γάρ ἦν στρατηγός..., σ. 30: Λεόντιος ἀνηγορεύθη ὑπὸ τῆς συγκλήτου...

3. Αὐτόθι, σ. 30.

μου τινὸς εἰς αὐτοκράτορα διὰ τὰ ἀναγνωρισθῆ εἰς τοῦτο ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδιότης. Κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ Ἀψίμαρος - Τιβέριος νὰ ἀνεγνωρίσθῃ αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἀναγορεύσεως ἐκ μέρους μόνον τοῦ δήμου τῶν Πρασίνων. Ἄλλως βεβαίως ἔχει τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς ὑποστηρίξεως ὑποψηφίου τινὸς εἶτε ὑπὸ ὀρισμένου παράγοντος (π.χ. τῆς συγκλήτου, στρατοῦ κλπ.) εἶτε ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων, ἀσκούντων ἰσχυρὰν πολιτικὴν ἐπιρροὴν εἰς δεδομένην στιγμήν. Ἡ ὑποστήριξις τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Λέοντος Α' ὑπὸ τοῦ Ἀσπαρος τὸν Ε' αἰῶνα ἦτο πρᾶξις πολιτικῇ. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ εἰς τὸν Ἀψίμαρον - Τιβέριον παρασχεθεῖσα ἐκ μέρους τοῦ δήμου τῶν Πρασίνων ὑποστήριξις, ἥς γίνεται μνεῖα ὑπὸ τοῦ ἀνωνύμου χρονογράφου.

II

Ἐνῶ τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν ἱστοριογραφικῶν καὶ ἀγιολογικῶν πηγῶν μνημονεύουν, ὡς διαδεχθέντας τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον (842), τὴν σύζυγόν του Θεοδώραν καὶ τὸν υἱόν του Μιχαήλ¹, ἀξιόπιστον ἀγιολογικὸν κείμενον — παραλλαγαὶ τινες τοῦ Βίου τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων — καταλέγει εἰς τοὺς συμβασιλεῖς τούτους καὶ τὴν νεωτέραν θυγατέρα τοῦ Θεοφίλου, Θέκλαν². Τὴν πληροσφορίαν ἐπιβεβαιοῦν καὶ αὐθεντικοῦ χαρακτήρος μαρτυρίαι, ὡς εἶναι τὰ νομίσματα καὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Σηλυβρίας³. Ἐπ' ἐσχάτων εἰς ἐτέραν σύγχρονον ἀφηγηματικὴν πηγὴν ἀνεῦρον νέαν μνεῖαν τῆς Θέκλης ὡς μετεχούσης τῆς βασιλείας. Ἡ τελευταία αὕτη μαρτυρία, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἔχει διαλάβει μέχρι τοῦδε τῆς προσοχῆς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν. Ἀπαντᾷ εἰς τὸν πρόλογον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τῶν πρακτικῶν τῆς κατὰ τὰ ἔτη 869 - 870 ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης συνόδου. Ἡ μεταφράσις ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀναστάσιον βιβλιοθηκᾶριον, εὐρισκόμενον τὴν ἐποχὴν τῆς συνόδου εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Οὗτος εἰς τὴν βραχεῖαν εἰσαγωγὴν, ἣν προτάσσει τῆς μεταφράσεως, ὁμιλεῖ περὶ τῆς βιαίας ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς βασιλείας τῶν δύο γυναικῶν Θεοδώρας καὶ Θέκλης. Τὸ λατινικὸν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς: *Ὁ καῖσαρ Βάρδας «persuasit enim imperatori Michaeli, ut matrem et Theclam sororem suam, quae et ipsa cum matre ac fratre imperii fuerat sceptrā sortita, tondere patriar-*

1. Βλ. τὰς σχετικὰς μαρτυρίας εἰς τὰς σελ. 88 - 90 τοῦ βιβλίου μου.

2. «*Μηνὶ Μαρτίῳ ε', Ἰνδικτιῶνος η', ἐν ἔτει ,σγνγ'* (= 845) βασιλεύοντος τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς Μιχαήλ, Θεοδώρας καὶ Θέκλης τῶν χριστιανικωτάτων καὶ ὁρθοδόξων βασιλέων...». Βλ. πλήρη παραπομπὴν αὐτόθι, σ. 89, σημ. 3.

3. Τὰ νομίσματα παρὰ W. Wroth, II, σ. 429 - 430, ἀρ. 1 - 2, σ. 431, ἀρ. 8, H. Longuet, Introduction à la numismatique byzantine, London 1961, ἀρ. 98 καὶ σ. 50, καὶ ἡ ἐπιγραφή ἐν CIG IV, ἀρ. 8683. Ἀναγράφονται ἀναλυτικῶς εἰς τὴν σ. 89, σημ. 3 τοῦ βιβλίου μου.

chae praeciperet et in monasterio collocaret...» καὶ περαιτέρω «...*et utraque imperatrice, id est matre ac filia imperio pulsa*»¹.

Ἡ μαρτυρία, πλέον ἢ σαφὴς ὥς πρὸς τὰ πρόσωπα τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν συμβασιλείαν, δὲν διευκρινίζει εἰδικώτερον τὴν μεταξὺ τῶν συμβασιλέων νομικὴν σχέσιν.

III

Εἰς τὸ τελευταῖον βυζαντινολογικὸν συνέδριον τῆς Ἀχρίδος ὁ S. Vryonis ὁμίλησε περὶ τῆς ἀναμίξεως τῶν συντεχνιῶν εἰς τὴν βυζαντινὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Ἀτυχῶς τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως γνωρίζω μόνον ἐκ τῆς εἰς τὸν τόμον τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου καταχωρισθείσης συντόμου περιλήψεως, εἰς ἣν βεβαίως δὲν ἔχουν τὴν θέσιν των οὔτε παραπομπαὶ εἰς τὰς πηγὰς οὔτε συζητήσεις τῶν προβλημάτων. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Β' μέρος τῆς παρουσίας μελέτης σύγκειται ἐκ μικρῶν συμβολῶν εἰς τὸ γενικὸν πρόβλημα τῆς ἀναδείξεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ἐθεώρησα σκοπιμώτερον διὰ τὴν ἔρευναν νὰ διατυπώσω ἐνταῦθα βραχείας τινὰς σκέψεις ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Vryonis, χωρὶς νὰ ἀναμείνω ἐκτενεστέραν τυχὸν δημοσιεύσιν της, δεδομένου ὅτι τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως ἐκτίθενται ἐπαρκῶς, ὥς πιστεύω, καὶ εἰς τὴν σύντομον περίληψιν.

Ὁ S. Vryonis υποστηρίζει ὅτι κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα αἱ συντεχνίαι εἶχον πολιτικὴν ἰσχὺν καὶ as a result of the political power of the guilds in the eleventh century, the emperors attempted to carry favor with the guildsmen and thus secure their continued support. What form did this imperial favor take? Psellos and Attaliates tell us that one emperor, Constantine X Ducas, not only gave them lavish material rewards as did most emperors, but he also opened the senatorial rank to the guildsmen².

Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Κωνσταντίνου Ι' Δούκα (ΙΒ' κατὰ τὴν ἰδικήν μου ἀρίθμησιν) πολιτικῶς μὲν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὑπαλληλικῆς-συγκλητικῆς μερίδος τῆς πρωτεύουσας, πολιτειακῶς δ' ἐτελειώθη διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκαίων τύπων, τῶν προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτειακοῦ δικαίου. Εἰδικῶς μάλιστα εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Δούκα οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὥς πρὸς τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς ἰσχύος, διότι ἔχομεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν πρωτεύον πρόσωπον

1. Παρὰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. XVI (1771), στ. 3.

2. S. Vryonis, *Byzantine δημοκρατία and the guilds in the eleventh century* ἐν *Resumés des communications* τοῦ XIIe Congrès international des études byzantines, Ochride 1961, Belgrade - Ochride 1961, σ. 113.

διαδραματίσαντος Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἐκπροσώπου, ὡς γνωστόν, τῆς ἀστικῆς ὑπαλληλικῆς τάξεως καὶ συγκλητικῆς μερίδος. Ὁ Ψελλὸς καυχᾶται ὅτι οὐδεὶς δὲ τῶν πάντων ἐθάρρει τοῖς βασιλικοῖς τοῦτον κοσμήσαι συμβόλοις, εἰ μὴ αὐτὸς παρηρσίᾳ χρησάμενος, τῶν πάντων μοι παραχωροῦντων τῆς ἀρίστης βουλῆς, ἐπὶ τοῦ θρόνου τε καθίζω τοῦ βασιλείου καὶ τοῖς φοινικοῖς τέως ὑποδήμασι τοὺς πόδας ἀρμόζω. τὰ δ' ἄλλα τούτῳ συνηκολούθει, τῶν ἐν τέλει συνάθροισις, εἰσαγωγαὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, σέβας βασιλεῖ πρέπον...¹.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ἱστοριογράφοι τῆς περιόδου παραδίδουν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἅμα τῇ ἀναλήψει τῶν καθηκόντων του τὴν γερουσίαν εἰσκαλεσάμενος καὶ ὅσοι τοῦ στρατιωτικοῦ γένους τότε ἐτύγχανον ὄντες, τοὺς τε ἐπὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν δικαστηρίων τούτοις συναγαγὼν, περὶ δικαιοσύνης καὶ φιланθρωπίας καὶ πραγμάτων εὐθύτητος σύμμετρον τοῖς εἰσ-κεκλημένοις δημηγορίαν ἀπεσχεδίασεν, τὰ μὲν τῷ δικαίῳ διδούς, τὰ δὲ τῷ φιλανθρώπῳ καὶ βασιλικῷ ἦθει². Ὁ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης τὸ αὐτὸ γεγονός ἀναφέρει ὡς ἑξῆς: Ἐπιλαβόμενος τῶν βασιλικῶν σκήπτρων Κωνσταντῖνος ὁ Δούκας συνήθροισε τὰ σωματεῖα τῆς πόλεως, καὶ λόγους ἐπιεικείας γέμοντας ἐδημηγόρησε πρὸς αὐτούς³, παρέχων ἐν συνεχείᾳ περίληψιν τῆς βασιλικῆς δημηγορίας.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ φράσις «τὰ σωματεῖα τῆς πόλεως» εἰς τὴν σημερινὴν νεοελληνικὴν δύναται κάλλιστα νὰ δηλοῖ τὰς ἐπαγγελματικὰς οργανώσεις, ἀλλ' εἰς τὴν βυζαντινὴν λογίαν ὁρολογίαν δὲν λαμβάνεται ὑπὸ τὴν στενήν, ἀποκλειστικὴν ταύτην ἔννοιαν. Καὶ μόνη ἡ σκέψις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοήσῃ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ νὰ περιορισθῇ νὰ ἐξαγγείλῃ τὸ πρόγραμμά του εἰς μόνα τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν, ὥφειλε νὰ καταστήσῃ διστακτικὸν τὸν ἐρευνητὴν διὰ τὴν συναγωγὴν προῶρων συμπερασμάτων περὶ πολιτικῆς ἰσχύος τῶν συντεχνιῶν διαρκοῦντος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Πολὺ περισσότερον ὁμως, ὅταν ὑπάρχῃ ἡ μαρτυρία τοῦ Ψελλοῦ, ἐξ ἧς καθίσταται φανερόν, ἐνώπιον ποίων ἐδημηγόρησεν ὁ αὐτοκράτωρ. Εἶναι δὲ οὗτοι, ἡ σύγκλητος, ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία, οἱ λειτουργοὶ τῆς διοικήσεως (= «τοὺς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων») καὶ τῆς δικαιοσύνης (= «τοὺς ἐπὶ τῶν δικαστηρίων»). Τὰς ἀνωτέρω ομάδας προσώπων ὁ Ἀτταλειάτης ἐδήλωσε διὰ τοῦ «σωματεῖα τῆς πόλεως»⁴.

1. Ψελλοῦ Χρονογραφία ἐκδ. E. Renauld, τ. II, σ. 144, κεφ. 11. Πρβλ. σ. 116-117 τοῦ βιβλίου μου.

2. Ψελλός, αὐτόθι, II, σ. 145, κεφ. 14.

3. Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου Ἱστορία, σ. 70, 14-71, 6.

4. Πρβλ. σ. 117 τοῦ βιβλίου μου. Τὸ αὐτὸ γεγονός ὁ Συνεχιστὴς τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη παρὰ Κεδρηνῷ II, σ. 651 ἀναγράφει διὰ τῶν ἑξῆς: Κωνσταντῖνος πρέδρους ὁ Δούκας τῶν σκήπτρων ἐπιλαβόμενος ἀναμωτὶ καὶ δίχα πραγμάτων ταραχῆς, λόγους ἐπιεικείας γέμοντας ἐδημηγόρησε πρὸς τὴν σύγκλητον καὶ πρὸς ἅπαν τὸ δημοτικόν τε

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς προκύπτει, νομίζω, ὅτι αἱ συντεχνίαι οὐδεμίαν ἤσκησαν πολιτικὴν ἐπιρροὴν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα. Τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἁποψίν του ὁ S. Vryonis στηρίζει εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ προέβη εἰς δωρεὰς πρὸς ὀρισμένας κατηγορίας προσώπων καὶ ὅτι κατέστησε συγκλητικούς μέλη τῶν συντεχνιῶν. Ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἔχη ὑπ' ὄψει του τὰ χωρία τοῦ Ἀτταλειάτου Ἱστορία, σ. 71,11-13 καὶ Ψελλοῦ Χρονογραφία, τ. II, σ. 145 (κεφ. 15) καὶ οὐχὶ τυχὸν ἄλλα, ἄτινα ἐγὼ ἀγνοῶ, τότε θά μοι ἐπιτραπῇ νὰ διαφωνήσω διὰ τὴν ἐρμηνείαν των.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀτταλειάτου, σ. 71,11-13: *πεποίηκε δὲ [sc. ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας] καὶ τιμήσεις καὶ ἦσαν οἱ τιμηθέντες πολλοὶ τῶν τε τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς ὁμιλεῖ ἁορίστως περὶ «τιμῶν», χωρὶς νὰ διευκρινίσῃ εἰς τί συνίσταντο αὗται: εἰς χρηματικὰς δωρεάς; εἰς παροχὴν ἀξιομάτων;*

Ἡ διατύπωσις τοῦ Ψελλοῦ εἶναι, ὥς συνήθως, περίπλοκος καὶ νεφελώδης καὶ δὲν ἀποκλείει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ προαγωγή εἰς ἀνώτερα ἀξιώματα (*«αἶρει γὰρ καὶ τοῦτοις τοὺς τῶν ἀξιομάτων βαθμοὺς»*) κατέστησε μέλη τῆς συγκλήτου πρόσωπα εἰς χαμηλὴν ἱεραρχικὴν βαθμίδα εὐρισκόμενα. Τὸ χωρίον ἔχει ὥς ἑξῆς: *οὐδένα γοῦν τῶν πάντων ἀφῆκεν ἀγέραςτον, οὐ τῶν ἐν τέλει, οὐ τῶν μετ' ἐκείνους εὐθύς, οὐ τῶν πόρρωθι, ἀλλ' οὐδὲ τῶν βαναύσων οὐδένα· αἶρει γὰρ καὶ τοῦτοις τοὺς τῶν ἀξιομάτων βαθμοὺς καὶ διηρημένον τέως τοῦ πολιτικοῦ γένους καὶ τοῦ συγκλητικοῦ, αὐτὸς ἀφαιρεῖ τὸ μεσότοιχον καὶ συνάπτει τὸ διεστώς καὶ τὴν διάστασιν μετατίθῃσιν εἰς συνέχειαν¹, μετεφράσθη δὲ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου E. Renauld ὡς ἀκολουθῶς: *Donc il ne renvoyait sans récompense absolument aucun ni des dignitaires, ni de ceux qui les suivaient de loin, ni même des gens du métier manuel. Car même pour ces derniers, il élève les degrés des honneurs, et alors que la classe des citoyens ordinaires et celle du sénat se trouvaient jusqu'à ce moment nettement distinctes l'une de l'autre, lui même il supprime pour elles le mur qui les séparait, il sonde les deux tronçons, et de la séparation il fait une cohésion². Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν νομίζω ὅτι μεταξὺ τῶν τιμηθέντων περιλαμβάνονται καὶ τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν. Ὑποθέτω ὅτι ὁ S. Vryonis παρεσύρθη ἐκ τῆς λέξεως «βάνανσοι», ἣν ὁ μεταφραστὴς ἀποδίδει διὰ τοῦ «gens du métier manuel». Κατ' ἐμὲ τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Ὁ αὐτοκράτωρ προήγαγεν εἰς ὑψηλότερα ἀξιώματα καὶ ἐτίμησε δι' ἀνωτέρων τίτλων οὐ μόνον τὰ μέλη τῆς ἀνωτέρας τάξεως**

τῆς πόλεως καὶ κοινόν, ἐνθα, κατ' ἐμέ, οὐδεμία ἰδιαιτέρα μνεία τῶν συντεχνιῶν διακρίνεται.

1. Ψελλοῦ Χρονογραφία, τ. II, σ. 145 (κεφ. 15).

2. Αὐτόθι, σ. 145.

(*τοὺς ἐν τέλει*), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱσταμένους εἰς κατωτέρας βαθμίδας τῆς ἱεραρχίας, κατελθὼν μέχρις ἐκείνων, οἵτινες ὑπηρετοῦν εἰς κατωτέρας θέσεις. «Οἱ πάντες οἱ τιμηθέντες, συνεπῶς καὶ οἱ *«βάνανσοι*», ἔφερον ἥδη ἀξίωμα τι, σαφῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ διὰ τῆς φράσεως *«αἶρει γὰρ καὶ τοῦτοις τοὺς τῶν ἀξιωματῶν βαθμούς»*. Ἡ ἀντιπαράθεσις *«τῶν ἐν τέλει»*, *«τῶν μετ' ἐκείνους»*, *«τῶν πόρρωθι»*, *«τῶν βαναύσων»* ἀπηχεῖ προφανῶς κοινωνικὰ κριτήρια καὶ ὀφείλεται εἰς τὴν ρητορικότητα καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ σχήματος τῆς ὑπερβολῆς, εἰς ᾗ ἐνησμενίζετο ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Οὗτος, διὰ νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐδείχθη ὑπεράγαν γενναιοδωρὸς, μὴ λησμονήσας οὐδὲ τὰ κατώτερα στελέχη τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας, ἐχρησιμοποίησε τὴν πομπώδη ταύτην διατύπωσιν. Τὴν σκέψιν μου ἐνισχύει ἡ περαιτέρω φράσις τοῦ ἱστορικοῦ: *καὶ διηρημένον τέως τοῦ πολιτικοῦ γένους καὶ τοῦ συγκλητικοῦ*, δι' ἧς νοοῦνται, νομίζω, ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους, οἵτινες ἀνῆκον εἰς τὴν συγκλητικὴν τάξιν (*«τὸ συγκλητικὸν γένος»*), καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι τῆς πολιτικῆς διοικήσεως (*«τὸ πολιτικὸν γένος»*)¹, οἵτινες δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ ἀξιωματός των κατεῖχον θέσιν τινα ἐντὸς τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας. Ὁ αὐτοκράτωρ προσέβη εἰς προαγωγὰς διευθυντῶν καὶ τμηματορχῶν καὶ γραμματέων καὶ κλητῆρων τῶν Ὑπουργείων, θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ἀνάλυσις τοῦ χωρίου τοῦ Ψελλοῦ ἀποκλείει τὴν ἐρμηνείαν τῶν *«βαναύσων»* ὡς μελῶν τῶν συντεχνιῶν, πολὺ δὲ περισσότερον τὴν συναγωγὴν συμπερασμάτων περὶ πολιτικῆς ἐπιρροῆς τούτων κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα καὶ καταρρίπτει τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δούκας μέλη τῶν συντεχνιῶν κατέστησε συγκλητικούς.

Συνεχίζων περαιτέρω ὁ S. Vryonis γράφει: «A few years later in 1078, the emperor Nicephorus Botaniates, as a result of the role of the guildsmen in raising him to the throne, rewarded them richly. According to the source the once exclusive body of senators now numbered in the thousands as a result of the promotion of the guildsmen»².

Τὰ ἱστοριογραφικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς, ὧν τινα καταλέγονται μετὰ τῶν καλυτέρων τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας, ἐκθέτουν τὰς παρασκηνιακὰς ἐνεργείας διὰ τὴν καθάραισιν τοῦ Μιχαὴλ Ζ' Δούκα καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου, ἀλλ' οὐδαμοῦ, καθ' ὅσον ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω, ὁμιλοῦν περὶ συμπράξεως τῶν συντεχνιῶν εἰς αὐτάς. Ὁ Μιχαὴλ Ἀταλειάτης, πολιτικὸς ἀνὴρ ἀνήκων εἰς τὸ κόμμα τοῦ Βοτανειάτου, ἐκδέτεται λεπτομερῶς τὰ γεγονότα εἰς τὰ χωρία σ. 215,2-18, 238,11-240,5, 256,9-

1. Ὡς γνωστόν, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Δούκας καὶ ὁ Μιχαὴλ Ψελλός ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν στρατιωτικὴν τάξιν.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 113.

259,21, 269,9-273,18, 298,1-4, ἐξ ὧν καταδεικνύεται ἡ ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τούτου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀναπτυχθεῖσα ἰδιαίτερα δραστηριότης¹. Ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, ἄριστος ὡσαύτως γνώστης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς του καὶ στενῶς συνδεόμενος μὲ τὴν διάδοχον δυναστείαν, παρέχει λίαν χαρακτηριστικὰ λεπτομερεῖας περὶ τῆς ἀρχικῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀναγορεύσεως τοῦ Βοτανειάτου ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν του στρατιωτικῶν ἡγετῶν καὶ ἀκολούθως ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς συγκλήτου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀνδρός². Τὰ αὐτὰ στοιχεῖα παρέχουν οἱ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, τ. III, σ. 715, 719-720, Συνεχιστῆς τοῦ Σκυλίτη παρὰ Κεδρηνῷ, τ. II, σ. 726, 733-734 καὶ Θεόδωρος Σκουταριώτης, σ. 169-170. Ἡ εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἀόριστος μνεῖα παρὰ Ζωναρᾶ, τ. III, σ. 719: τὸ ταύτης [sc. Κωνσταντινουπόλεως] δημοτικόν, παρὰ Συνεχ. Σκυλ. - Κεδρ. II, σ. 733: ὅσον ἐν ἀστικοῖς καὶ δημοτικοῖς, παρὰ Ἀτταλειάτῃ, σ. 270,8: ὅσοι τῆς ἀγορᾶς, σ. 298,2: καὶ τῶν δημοτικῶν, δηλοῖ καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης ἀποδοχὴν καὶ ἀναγνώρισιν τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὡς εἴηστο εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ συσχετισθῇ μὲ ἐκδήλωσιν πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Βοτανειάτου. Οὐδεμία ὑπάρχει, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἔνδειξις ὅτι αἱ ἀνωτέρω φράσεις χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς πρὸς δήλωσιν τῶν συντεχνιῶν.

Τὴν ὑπόθεσιν τέλος τοῦ S. Vryonis, καθ' ἣν ἡ ὑπέρμετρος αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συγκλητικῶν ἐπὶ Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτου ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀπονομὴν τῆς συγκλητικῆς ιδιότητος καὶ εἰς τὰ μέλη τῶν συντεχνιῶν, θεωρῶ μὴ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν μαρτυρίαν

1. Ὡς ἰδιαίτερος χαρακτηριστικὰ σημειῶ τὰ χωρία, σ. 270,3-9: καὶ παρ' ἡλθον ἅπαντες εἰς τὸ κοινόν καὶ μέγιστον τοῦ Θεοῦ οἰκητήριον. κάκεισε μετὰ τῆς συνόδου συγκροτοῦσιν οἱ τῆς συγκλήτου λογάδες τὴν εὐφημίαν ὑπερφῶν καὶ μετέωρον, προσεάγοντος τούτοις καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Θεουπόλεως μεγάλης Ἀντιοχείας, τῇ βασιλίδι ἐνδιατρίβοντος. καὶ πᾶς ὁ κλήρος συννεύει, καὶ ὅσοι τῆς ἀγορᾶς, καὶ τῶν Ναυραίων οἱ δοκιμῶτατοι σ. 298,1-4: ὁ Βοτανειάτης παρὰ πάσης τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῆς συνόδου καὶ τῶν δημοτικῶν καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ αἰρθεὶς βασιλεὺς αὐτοκράτωρ ἀνηγορεύθη...

2. Περιορίζομαι νὰ σημειώσω τὰ χωρία, σ. 120,19-22: εὐθὺς ἐν λόγοις ἅπαντες ἦσαν καὶ σκέμασιν οἱ τε τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ σὺχοι τοῦ βήματος, καὶ ἐσκόπουν ὅπως ἀποσκενᾶσονται τὸν κρατοῦντα, βασιλεύουσι δὲ ἑαυτοῖς τὸν Βοτανειάτην σ. 122,17-123,1: [οἱ κηρυχθέντες ὑπὲρ τοῦ Βοτανειάτου] ἐξέπεμπον πρὸς τοὺς τῶν ἐν τέλει μὴ μετασχόντας αὐτῶν τοῦ βουλευματος, καὶ ἐμπιπρᾶν τὰς οἰκίας ἡπείλουν, εἰ μὴ πρὸς αὐτοὺς παραγένοιτο καὶ τοῦ σκέματος κοινωνήσαιεν. γράμμοσι δὲ στελλομένους ἐφοδιάζοντες ἐπέγραφον οὕτως «οἱ ἀγιώτατοι πατριάρχαι, οἱ σύνδοδοι καὶ ἡ σύγκλητος συγκαλοῦσιν ἡμᾶς περὶ τὸν περιώνυμον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας». Πρβλ. εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 121-123 τὰ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Νικηφόρου Γ'.

τοῦ Ἀτταλειάτου, σ. 275, 11 - 276, 15. Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς οὐδεμίαν παρέχει διευκρίνησιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴν προέλευσιν ἢ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἀπασχόλησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Βοτανειάτου εἰς συγκλητικοὺς προχειρισθέντων.

Ἐν κατακλείδι, ἄς μοι ἐπιτραπῇ μία μεθοδολογικὴ παρατήρησις. Ἡ εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀφηγηματικὰ κείμενα — ἱστορίας, χρονογραφίας, βίους ἁγίων — ἀπαντῶσα ὁρολογία, ἢ ἀναφερομένη εἰς θέματα τοῦ δημοσίου βίου, εἶναι πολλάκις ἀόριστος, συγκεχυμένη καὶ ἐπηρεασμένη ἐκ τοῦ λεξιλογίου τῆς ἀρχαίας κλασσικῆς ἱστοριογραφίας, ἰδίᾳ εἰς τοὺς ἀρχαιοπρεπῶς γράφοντας συγγραφεῖς. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ κείμενον παρουσιάζει πολλὰς ἐρμηνευτικὰς παγίδας καὶ ὁ νεώτερος ἐρευνητὴς εἶναι εὐκολώτατον νὰ ὀλισθήσῃ εἰς σφαλερὰς ἐρμηνείας, παρασυρόμενος ἰδίᾳ ἀπὸ τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραμματείᾳ σημασίαν τῶν λέξεων. Διὰ νὰ περιορισθῇ, κατὰ τὸ δυνατόν, ὁ κίνδυνος παρερμηνειῶν, ὀφείλει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του δύο τινα: α') τὰς παρ' ἐκάστῳ βυζαντινῷ συγγραφεῖ ἀπαντῶσας ἐκφράσεις πρὸς δήλωσιν θεσμοῦ τινος¹ καὶ β') νὰ παραβάλλῃ τὰ περιέχοντα τὴν αὐτὴν εἴδησιν παράλληλα χωρὶα τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἅτινα μεμονωμένως λαμβανόμενα ἐνδέχεται εἰς οὐδὲν νὰ συμβάλλουν, ἀλλὰ ἐρμηνευόμενα τὸ ἐν τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἄλλου νὰ παρέχουν τὴν κλεῖδα διὰ τὴν διαφώτισιν τοῦ θέματος.

Ἐὰν καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἠκολουθοῦντο αἱ ὡς ἄνω μεθοδολογικαὶ ἀρχαί, θὰ ἀπεφεύγετο ἡ διατύπωσις τόσον ἐντυπωσιακῶν ἀπόψεων, ὡς εἶναι τὰ περὶ ἰδιαιτέρας πολιτικῆς ἰσχύος τῶν συντεχνιῶν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα, ἐξικνουμένης μέχρι τῆς συμπτύξεως αὐτῶν κατὰ τὴν ἄνοδον νέου αὐτοκράτορος, αἵτινες μετὰ προσεκτικωτέραν ἀνάγνωσιν τῶν πηγῶν ἀποδεικνύονται ἀβάσιμοι.

IV

Βραχὺ πρὶν ἢ περατωθῇ ἡ ἐκτίπωσις τοῦ βιβλίου μου ἐκκυκλοφόρησε λίαν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ G. Ostrogorsky, ἀναφερομένη εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος², ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ὁποίας δὲν ἦτο δυνατόν τότε νὰ λάβω θέσιν. Ἐπὶ τῇ βάσει σχεδὸν τῶν αὐτῶν χωρίων, οὗτος μὲν καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς στέψεως ἡ χρῆσις εἰσῆχθη ἀπὸ τῆς ἀνόδου τῆς δυναστείας τῶν Λασκαριδῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Λατίνων ἡγεμόνων τῆς Κωνσταντι-

1. Βλ. π.χ. εἰς τὸ βιβλίον μου: Ἡ σύγκλητος εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἀρχείου τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, τεύχ. 2 (1949), σ. 13 - 33 τὴν περὶ συγκλήτου ὁρολογίαν, ὡς αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς πάσης κατηγορίας.

2. G. Ostrogorsky, Zur Kaisersalbung und Schilderhebung im spätbyzantinischen Zeremoniell ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 246 - 256.

νουπόλεως¹, ἐνῶ ἐγὼ ἐδέχθην ὅτι ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς χρονολογεῖται ἥδη τὸν IB' αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἀπὸ τῆς βασιλείας Μανουὴλ Α' τοῦ Κομνηνοῦ². Εἰς τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἐμμένω καὶ σήμερον. Θὰ ἐπανέλθω μόνον δι' ὀλίγων εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν χρῆσιν τοῦ Θεοδώρου Α' Λασκάρεως³.

Ὁ G. Ostrogorsky δέχεται ὅτι ἡ χρῆσις εἰσήχθη εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς στέψεως αὐτοκράτορος τὸ πρῶτον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεοδώρου Α', στηριζόμενος εἰς πεπλανημένην ἐρμηνείαν τῶν πηγῶν. Τὰ προσαγόμενα χωρία οὐδόλως μαρτυροῦν—ὥς πιστεύω ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ ἀποδείξω—τέλεσιν πραγματικῆς χρύσεως τοῦ Θεοδώρου Α'.

Ὡς βάσιν ἔλαβεν ὁ G. Ostrogorsky χωρίον, περιεχόμενον εἰς τὸ ἔγγραφο, ὃ ἀπηύθυνε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τεσσαρακοστῆς τοῦ ἔτους 1208 ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις πρὸς τὸν ὁρθόδοξον κληρὸν, παρακαλῶν, ὅπως ἐπισπευσθῇ ἡ ἐκλογὴ νέου πατριάρχου, ἵνα καταστῇ δυνατὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ ἁγίου μύρου κατὰ τὴν Μεγάλην Ἑβδομάδα τοῦ ἔτους 1208, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τινων ἑτῶν ἐχίρειεν ὁ πατριαρχικὸς θρόνος⁴ καὶ συνεπῶς ἀπὸ ἀρχετοῦ χρόνου δὲν εἶχε λάβει χώραν ἡ τελετὴ αὕτη. Τὸ χωρίον, τὸ ὁποῖον ὁ G. Ostrogorsky ἐξέλαβεν ὡς δηλοῦν die bevorstehende Salbung des Kaisers⁵, ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: *ἵνα προφθάσῃ τοῦ πατριαρχεῦσαι μέλλοντος ἡ προχειρίσις αὐτὴν τὴν ἁγίαν μεγάλην ἑβδομάδα τῶν σωτηρίων παθῶν, καθ' ἣν εἰώθει τὸ θεῖον τοῦ μύρου χρῆσμα διὰ τῶν πατριαρχικῶν τελεσιουργεῖσθαι χειρῶν τε καὶ προσενχῶν*⁶. Ἄλλ' ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐν τῇ ὁρθοδόξῳ ἐκ-

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 246 - 252. Τὴν αὐτὴν γνώμην δέχονται καὶ οἱ A. Michel, Die Kaisermacht in der Ostkirche (843 - 1204) ἐν Ostkirchliche Studien, τ. 2 (1953), σ. 10 - 11 καὶ I. Καργαλιαννόπουλος ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 50 (1957), σ. 473.

2. Βλ. τὰς σελ. 166, 169, 178 - 180, καὶ ἰδίᾳ 210 - 212 τοῦ βιβλίου μου.

3. Τὴν ὑπὸ τοῦ B. Sinogowitz, Über das byzantinische Kaisertum nach dem vierten Kreuzzuge (1204 - 1205) ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 45 (1952), σ. 344 - 356 ὑποστηρικθεῖσαν συγκατάλεξιν τοῦ Κωνσταντινίου Λασκάρεως, ἀδελφοῦ τοῦ Θεοδώρου Α', μετὰ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ὁρθῶς ἀπορρίπτει ὁ G. Ostrogorsky, αὐτόθι, σ. 250, σημ. 3. Οὕτω καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ἐκδοσιν τῆς ἱστορίας του: Histoire de l'État byzantin, μεταφρ. J. Gouillard, Paris 1956, σ. 450, σημ. 3 καὶ εἰς τὴν σερβικὴν ἐκδοσιν Istorija bizantije, Beograd 1959, σ. 401, σημ. 3. Τὴν ὡς ἄνω ἐκδοχὴν τοῦ B. Sinogowitz ἀνέκρουσα εἰς τὰς σελ. 170 - 172 τοῦ βιβλίου μου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ῥάσου ἱστορικοῦ.

4. Ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐχίρειε τυπικῶς ἀπὸ τῆς 26ης Ἰουνίου 1206, ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματηρός.

5. G. Ostrogorsky ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 249.

6. A. Heisenberg, Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion. II. Die Unionsverhandlungen vom 30. August 1206. Patriarchenwahl und Kaiserkrönung in Nikaia 1208 ἐν Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften 1923, Abh. 2, σ. 35.

κλησίᾳ κρατούσης συνθηθείας, ὅπως κατὰ τὴν Μεγάλῃν Ἑβδομάδα παρασκευάζεται τὸ ἅγιον μῦρον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, μόνου δικαιουμένου εἰς τοῦτο. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς χωρίον ἐξέλαβε καὶ ὁ Α. Heisenberg παλαιότερον ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Θεοδώρου Α' Λασκάρεως¹ καὶ τοῦτο παρέσχεν εἰς ἐμὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ διευκρινήσω τὰ τῆς συσχέτισεως τοῦ προμνησθέντος χωρίου μὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ ἁγίου μύρου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ οὐχὶ μὲ τὴν τελετὴν τῆς κρίσεως αὐτοκράτορος². Τὴν ὁρθὴν ἐρμηνείαν τῆς ὡς ἄνω μαρτυρίας καὶ τὴν συσχέτισιν αὐτῆς πρὸς τὴν παρασκευὴν ἁγίου μύρου διέγνωνε καὶ ὁ F. Dölger³ ἀνεξαρτήτως ἐμοῦ.

Ἀναφερόμενος περαιτέρω εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ Θεοδώρου Α' ὁ G. Ostrogorsky παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: Die an Theodor vollzogene Salbung erwähnt dann N. Choniates sowohl in seinem Silention als auch in der grossen Rede an den Kaiser und es ist bezeichnend, dass er daran an beiden Stellen biblische Vergleiche anschliesst⁴. Ἐν τούτοις, ἀμφότεροι οἱ ῥητορικοὶ οὗτοι Λόγοι τοῦ Νικίτα Χωνιάτου οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν τέλεσιν πραγματικῆς κρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, διότι χρονολογοῦνται, νομίζω ἀσφαλῶς, εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς ἐκκλησιαστικῆς στέψεως καὶ τῆς μετ' αὐτῆς συνδεομένης κρίσεως τοῦ Λασκάρεως⁵ καὶ δῆ, ὁ μὲν ὡς «Σιλέντιον»⁶ φερόμενος λόγος ἐξεφωνήθη τὴν 13ῃν Φεβρουαρίου 1206⁶, ὁ δὲ «Ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι»⁷ χρονολογεῖται ἐπίσης ἐντός τοῦ 1206⁸. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ στέψις τοῦ Θεοδώρου Α' καὶ ἡ μετ' αὐτῆς συνδεομένη χρῆσις δὲν ἔλαβον χώραν πρὸ τοῦ Πάσχα (= 5 Ἀπριλίου) τοῦ 1208⁹. Κατ' ἀκολουθίαν, πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ G. Ostrogorsky προσαχθέντα

1. Αὐτόθι, σ. 11.

2. Βλ. σ. 173-175 τοῦ βιβλίου μου. Πρὸς τὴν ὑπ' ἐμοῦ δοθεῖσαν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου συμφωνεῖ καὶ ὁ Ι. Καργιαννόπουλος, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 473.

3. F. Dölger ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 49 (1956), σ. 201-202.

4. G. Ostrogorsky ἐν Historia, τ. 4 (1955), σ. 249-250.

5. Σελέντιον γραφὲν ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι ὡς ἀπὸ τοῦ Λάσκαρη κυροῦ Θεοδώρου... παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Α', ἐν Βενετίᾳ 1872, σ. 97-107. Τὸ παραπεμπόμενον χωρίον εἶναι σ. 105: ὁ δ' ἐντελής μισθαποδότης Θεός... εἰς τὴν βασιλείον ταύτην ἀνηπάκει περιωπὴν, Δαυίδειον τὸ χρῆσμα καὶ τὴν ἀρχαιρεσίαν ταυτίζουσιν δωρησάμενος...

6. Τὴν χρονολόγησιν τούτου ἐθεμελίωσα εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 175-176.

7. Λόγος ἐκδοθείς ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι εἰς τὸν Λάσκαριν κύρ Θεόδωρον... παρὰ Κ. Σάθα, αὐτόθι, σ. 107-129. Τὸ παραπεμπόμενον χωρίον ἔχει οὕτω: καὶ τὰ μὲν πρῶτα... ἐς στρατηγόν σε πάντες προβάλλονται σφέτερον, ἔπειτα... εἰς βασιλεῖα χρίουσιν αὐτοκράτορα (σ. 113).

8. Ἡ χρονολόγησις τούτου, ὁρθὴ καὶ κατ' ἐμέ, ὀφείλεται εἰς τὸν B. Sinogowitz, Über das byzantinische Kaisertum κλπ. ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 45 (1953), σ. 347-348.

9. Βλ. σ. 170-176 τοῦ βιβλίου μου περὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως τοῦ

χωρία, ἦτοι τὸ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδώρου Α' ἔτ. 1208 καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν ἄρτι μνημονευθέντων Λόγων τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, οὐδόλως μαρτυροῦν τέλεσιν πραγματικῆς κρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, καὶ συνεπῶς ἡ ἐκδοχὴ περὶ εἰσαγωγῆς τῆς κρίσεως αὐτοκράτορος εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδώρου Α' Λασκάρεως ἐθεμελιώθη ἐπὶ λίαν ἐπισφαλῶν βάσεων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω σαφῶς προκύπτει ὅτι αἱ εἰς τοὺς δύο Λόγους τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἀπαντῶσαι ἐκφράσεις «*Δαυΐδειον τὸ χρῖσμα*» καὶ «*εἰς βασιλέα χρίουσιν αὐτοκράτορα*» κεῖνται μεταφορικῶς καὶ δὲν δηλοῦν τέλεσιν πραγματικῆς κρίσεως, ὡς ὑποστηρίζει ὁ G. Ostrogorsky. Ὁ αὐτὸς ἐρευνήτης ἐδέχθη ὅτι οἱ εἰς τὴν Ἱστορικὴν συγγραφὴν τοῦ Νικήτα Χωνιάτου ἀπαντῶντες ὅροι *χρίειν*, *χρῖσμα*, *χρίσις* ἐν συναρτήσει πάντοτε μὲ τὴν ἀναγορεύσιν αὐτοκράτορος, εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ἀπὸ τοῦ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1143) μέχρι τοῦ Νικολάου Καναβοῦ (τέλος Ἰανουαρίου 1204) συμπεριλαμβανομένης, κεῖνται ὑπὸ μεταφορικὴν σημασίαν καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα: Die metaphorische Ausdrucksweise die wir im Geschichtswerk des N. Choniates feststellten, erklärt sich wohl eben, dadurch, dass zur Zeit seiner Abfassung die Kaisersalbung den Byzantinern noch unbekannt war¹.

Ἐρωτᾶται ὅμως, ἐὰν αὐτὸς οὗτος ὁ διαπρεπὴς βυζαντινολόγος δὲν ἤδυνήθη νὰ διακρίνῃ ὑπὸ ποίαν σημασίαν, πραγματικὴν ἢ μεταφορικὴν, κεῖνται οἱ ὅροι *χρίουσιν*, *χρῖσμα* εἰς τοὺς προμνημονευθέντας δύο Λόγους τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιώσῃ ὅτι εἰς τὸ ἱστορικὸν τοῦτου ἔργον οἱ αὐτοὶ ὅροι κεῖνται ἀσφαλῶς μόνον ὑπὸ μεταφορικὴν σημασίαν; Φρονῶ ὅθεν ὅτι ἡ θεωρία τοῦ G. Ostrogorsky, ὅπως χρονολογήσῃ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς κρίσεως εἰς τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως αὐτοκράτορος, θεμελιωθεῖσα ἐπὶ ἐνὸς τόσον ἐπισφαλοῦς κριτηρίου, ὡς εἶναι τὸ ὁρολογικόν, καὶ ἐπὶ τριῶν ἀσχετῶν πρὸς τὴν τελειὰν τῆς κρίσεως τοῦ Θεοδώρου Α' χωρίων, στερεῖται ἀσφαλοῦς βάσεως.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Νικήτας Χωνιάτης ἀρέσκεται ἰδιαιτέρως νὰ χρησιμοποιῇ τοὺς ὅρους *χρίειν*, *χρίσις*, *χρῖσμα* ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀνάδειξιν νέου αὐτοκράτορος. Μία πιθανὴ ἐξήγησις τοῦτου ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ὁ βυζαντινὸς ἱστορικὸς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τέλεσιν πραγματικῆς κρίσεως κατὰ τὴν στέψιν νεωστὶ ἀναγορευθέντος αὐτοκράτορος εὗρισκεν ἰδιαίτερον θέλημα εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὁρολογίας συνδυαζούσης τὸ πραγματικὸν γεγονός τῆς κρίσεως μὲ τὴν ὑπόμνησιν τῆς βιβλικῆς παραδόσεως.

Θεοδώρου Α' καὶ σ. 206-214 περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἀναγορεύσεως, στέψεως καὶ κρίσεως γενικῶς.

1. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 249.

V

Κατ' ἐπανάληψιν παρετήρησα ὅτι ἐπικρατεῖ σύγχυσις ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἔτος τῆς στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' εἰς αὐτοκράτορα, καίτοι ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης παρέχει ἀδιάσειστα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς χρονολόγησιν εἰς τὴν 21^{ην} Μαΐου 1294.

Εἰς πρόσφατον μελέτην της ἡ Pia Schmid¹ θεωρεῖ τὴν ἀόριστον διατύπωσιν τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, II, σ. 195,1: *Ἐπεὶ δ' ἀντίπαις ἦν ὁ υἱὸς Μιχαὴλ ἤδη τῷ βασιλεῖ* [sc. Ἀνδρονίκῳ Β'] *καὶ τὸν ὑπὲρ τὸν ἔφηβον ἤλανεν, οὐκ ἀπεικὸς ἡγεῖτο οὐδ' ἀπρεπὲς ἄλλως μὴ βασιλικῶς ταινιοῦν, ἐπαρκῆ διὰ τὰ θεμελιώσῃ τὴν χρονολόγησιν τοῦ γεγονότος εἰς τὸ ἔτος 1295 (Μαΐου 21)², χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς παρέχει περαιτέρω (II, σ. 561) ἐπακριβῶς τὴν χρονολογίαν, συμπίπτουσιν μὲ τὴν 21^{ην} Μαΐου 1294, καὶ γενομένην ὑπ' ἐμοῦ δεκτὴν³ μετὰ μακρὰν ἀνάλυσιν τοῦ δευτέρου τούτου χωρίου⁴. Τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν ἐρμηνεύων ὁ F. Dölger, εἶχεν ἤδη καταλήξει πρὸ ἐμοῦ εἰς τὴν ἡμερομηνίαν 21 Μαΐου 1294⁵, ἀλλ' οὔτε αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ, οὔτε ἡ ἰδική μου ἐχρησιμοποίηθησαν ὑπὸ τῆς Pia Schmid.*

Ἀγνοῶν ὡσαύτως τὸ βιβλίον μου καὶ τὴν αὐτόθι ὁρθὴν χρονολόγησιν τῆς ἀναγορεύσεως - στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' τῷ 1294, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ πρόβλημα ὁ J. Verpeaux ἵνα ἀντικρούσῃ τὴν Pia Schmid. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὡς ἄνω χωρίου τοῦ Παχυμέρη II 561 καὶ τῆς μαρτυρίας II 195,13 τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ, καθ' ἣν εἰς τὴν τελετὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως τοῦ Μιχαὴλ Θ' παρευρίσκετο πρεσβεία ἐκ Νεαπόλεως, ἧς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσία ἐδικαιολογεῖτο μόνον διὰ τὸ ἔτος 1294, καταλήγει

1. Pia Schmid, Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II-VII ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 51 (1958), σ. 83 καὶ σημ. 6.

2. Τὴν χρονολογίαν 21 Μαΐου 1295 δέχονται ὡς αὐτονόητον καὶ οἱ A. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad. d. Wissenschaften Phil. - Hist. Kl. 1920, Abh. 10, σ. 124, M. Λάσκαρις, Μιχαὴλ Θ' ὁ Παλαιολόγος ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1953 - 1954 (= Εἰς Μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου II), ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 4 - 10.

3. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογὴ κλπ., σ. 186 - 188.

4. Παχυμ. II, 561: *Ἦδη μὲν οὖν τοῖν βασιλείων τῷ μὲν εἰκοστὸν καὶ τρίτον* [sc. διὰ τὸν Ἀνδρονίκον Β'] *τῷ δὲ* [sc. Μιχαὴλ] *δωδέκατον αὐτοκρατοροῦσι ξυνέβαιεν ἐξανέσθαι.*

5. F. Dölger, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 32 (1932), σ. 281, Τοῦ αὐτοῦ, Das Kaiserjahr der Byzantiner ἐν Sitzungsberichte der bayrischen Akademie κλπ. 1949, Heft 1, σ. 74 - 75.

ὁσαύτως καὶ ὁ J. Verpeaux ¹ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνωτέρω τελετὴ ἔλαβε χώραν τὴν 21^{ην} Μαΐου 1294.

VI

Οὐδεμία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν παρέχει, καθ' ὅσον γνωρίζω, τὸ ἀκριβὲς ἔτος τῆς ἀναδείξεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Θ' Ἀνδρονίκου, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ', εἰς ἀπλοὺν βασιλέα. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων εἶχε διαμορφωθῇ ἴδιος θεσμὸς ὁ τοῦ ἀπλοῦ «*βασιλέως*», διάφορος τοῦ τοῦ «*βασιλέως αὐτοκράτορος*».

Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου εἰς «*βασιλέα*» εἶχε χρονολογηθῇ ὑπὸ μὲν τοῦ F. Dölger τῷ 1316², ὑπ' ἐμοῦ δὲ τῷ 1314³. Μὴ ἔχων, ὡς φαίνεται, ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τῆς μεταξὺ ἀπλοῦ «*βασιλέως*» καὶ «*βασιλέως αὐτοκράτορος*» πολιτειακῆς διακρίσεως ὁ A. Παπαδόπουλος γράφει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος (Γ') ἐγένετο συμβασιλεὺς (Mitkaiser) κατὰ Φεβρουάριον 1316⁴, παραπέμπων ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν Νικηφ. Γρηγορᾶν I 373,14 καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς δύο πραγματείας τοῦ F. Dölger⁵. Εἰς τὸ παραπεμπόμενον χωρίον ὁ Νικηφ. Γρηγορᾶς ὁμιλεῖ πράγματι περὶ ἀναγορεύσεως τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀλλὰ εἰς «*βασιλέα καὶ αὐτοκράτορα*», χρονολογεῖ δὲ αὐτὴν ἐπακριβῶς τὴν 2^{αν} Φεβρουαρίου 1325⁶. Φαίνεται ὅτι ὁ A. Παπαδόπουλος συνέδεσε τὴν ὑπὸ τοῦ F. Dölger προταθεῖσαν χρονολόγησιν τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἀνδρονίκου (Γ') εἰς ἀπλοὺν «*βασιλέα*» τῷ 1316 μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γρηγορᾶ I 373,4, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἄλλου γεγονότος καὶ ὅτι ἡ παρὰ Γρηγορᾶ χρονολογία οὐδαμῶς συμπίπτει πρὸς τὸ ἔτος 1316.

Εἰς ἔγγραφον τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου ἀπὸ Φεβρουαρίου 1313 ὁ

1. J. Verpeaux, Notes chronologiques sur les livres II et III du de Andronico Paleologo de Georges Pachymère ἐν Revue des études byzantines, τ. 17 (1959), σ. 170-173: La date du couronnement de Michel IX Paléologue.

2. F. Dölger, Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden, Berlin 1931, ἀρ. 26. Εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν τεῦχος τῶν Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453, 4. Teil: Regesten von 1282-1341 ὑπὸ F. Dölger, München-Berlin 1960, σ. 123 σημειοῦται πάλιν τὸ ἔτος 1316, ἀλλὰ μὲ ἐρωτηματικόν, ὡς τὸ τῆς ἀναδείξεως τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' εἰς συμβασιλεία.

3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 188-189.

4. A. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453, Diss. München 1938, ἀρ. 68.

5. F. Dölger, Facsimiles κλπ. ἀρ. 26 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Die Urkunden des Johannes-Prodhomos Klosters bei Serrai, München 1935 ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akademie κλπ. 1935, Heft 9, σ. 36 καὶ 19, σημ. 1.

6. Νικηφ. Γρηγ. I 373,14: Μετὰ δὲ ταῦτα ἔλθων ὁ βασιλεὺς εἰς Βυζάντιον ἐστέφθη Φεβρουαρίου ἡμέρᾳ δευτέρᾳ τῆς ὀγδόης ἰνδικτιῶνος.

νεώτερος Ἀνδρόνικος μνημονεύεται ρητῶς ὡς βασιλεὺς, ἐνῶ τόσοι ὁ πατὴρ του Μιχαὴλ Θ', ὅσον καὶ ὁ πάππος του Ἀνδρόνικος Β' ὡς βασιλεῖς καὶ αὐτοκράτορες¹. Δεδομένου ὅτι οἱ τίτλοι τῶν ἡγεμόνων Ἀνδρόνικου Β' καὶ Μιχαὴλ Θ', ὡς καὶ τῶν συζύγων ἀμφοτέρων ἀποδίδονται ὁρθῶς εἰς τὸ ἔγγραφο καὶ λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς ιδιότητος τοῦ ἐκδόντος αὐτὸ — ἦτο ἄνωτερος τίτλουχος² τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς — πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλῆ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ τίτλου τοῦ ἀπλοῦ βασιλέως εἰς τὸν νεώτερον Ἀνδρόνικον. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀνάδειξις τοῦ Ἀνδρόνικου υἱοῦ τοῦ Μιχαὴλ Θ' εἰς βασιλέα πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου ἐγγράφου τούτου καὶ νὰ τοποθετηθῇ εἰς χρόνον προγενέστερον τοῦ Φεβρουαρίου 1313.

Ἐκ τῆς περιόδου, καθ' ἣν ὁ Ἀνδρόνικος Γ' διετέλει ἀπλοὺς βασιλεὺς, σώζονται ἔγγραφα ἐκδοθέντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ φέροντα τὴν ὑπογραφήν: Ἀνδρόνικος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος³, συμφώνως πρὸς τοὺς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ γραμματεῖᾳ ἰσχύοντας κανόνας διὰ τὸν φέροντα τὴν ιδιότητα ταύτην⁴. Ἐκ τῆς αὐτῆς περιόδου σώζονται τὰ κάτωθι χρυσόβουλλα, ἐν οἷς ὁ αὐτὸς Ἀνδρόνικος ὑπογράφεται ὡς πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, καίτοι κατὰ δίκαιον μόνον ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ἀναγορεύσεώς του εἰς αὐτοκράτορα — πραγματοποιηθείσης μόλις τὴν 2αν Φεβρουαρίου 1325 — ἔδικαιούτο νὰ ὑπογράφῃ κατὰ τὸν τελευταῖον αὐτὸν τύπον.

Τὰ χρυσόβουλλα εἶναι τὰ κάτωθι: Ὑπὲρ τῆς μονῆς Χιλιανδαρίου τὰ ὑπ' ἀρ. 61⁵ ἀπὸ Ἰουνίου 1321 (= Regesten ἀρ. 2654), ἀρ. 71 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg. ἀρ. 2663), ἀρ. 73 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg.

1. Actes de Kutlumus ἐκδ. P. Lemerle, Paris 1946, σ. 51-53. Τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς χωρίον ἀναγράφεται εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τῆς μελέτης μου ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἑπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τ. 12 (1961-1962), σ. 486, σημ. 3.

2. Ἐφερε τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοῦ, περὶ οὗ βλ. τὴν ἐν τῷ πρῶτῳ τμήματι τῆς μελέτης, σ. 486, σημ. 5, ἀναγραφομένην βιβλιογραφίαν. Ἐνδεικτικῆς τῆς εἰς τὸν ἀνωτέρω τίτλον ἀποδιδομένης σημασίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ παρὰ τῷ ἱστορικῷ Ἰωάννῃ Κιννάμῳ, σ. 215, μαρτυρία: Γεώργιον μὲν οὖν, δὲ ἑταιρείας τῷ τότε ἡγεῖτο τῆς βασιλικῆς, Παλαιολόγον μὲν γένος, ἐς δὲ τὸν τῶν σεβαστῶν ἀναβεβηκότα ὄγκον... (ἐπὶ Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ).

3. Τὰ ὑπὲρ τῆς μονῆς Χιλιανδαρίου χρυσόβουλλα ἐκδίδονται ἐν Actes de Chilandar ὑπὸ L. Petit-B. Korablev, Sankt Petersburg 1911, ὡς παράρτημα τοῦ τ. 17 (1911) τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν ὑπ' ἀρ. 33 ἀπὸ Ἰουλίου 1317 (= Regesten, ἀρ. 2649), ὑπ' ἀρ. 43 ἀπὸ Ματίου 1319 (= Regesten, ἀρ. 2650), ὑπ' ἀρ. 50 ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1319 (= Regesten, ἀρ. 2651).

4. Βλ. τὰς σ. 185, 216-217 τοῦ βιβλίου μου.

5. Οἱ ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Actes de Chilandar ὑπὸ L. Petit-B. Korablev, ἐνθ' ἀνωτέρω.

ἀρ. 2664), ἀρ. 75 ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1321 (= Reg. ἀρ. 2665), ὑπὲρ τῆς μονῆς Προδρόμου ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως ἀπὸ Ἰουνίου 1321¹ ὑπὲρ τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης ἀπὸ Ἰουλίου 1323².

Ἡ ἔκδοσις τῶν ὡς ἄνω χρυσοβούλλων συμπίπτει χρονολογικῶς μὲ τὴν κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου ἀνταρσίαν τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἣτις ἤρχισε νὰ ὑποφώσκη³ εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς τοῦ τελευταίου, Μιχαὴλ Θ' (12 Ὀκτωβρίου 1320), ἐνετάθη ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως 1321⁴, παρετάθη εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς φάσιν μέχρι τοῦ φθινοπώρου 1321, ἔληξε δὲ μόλις ἀρχομένου τοῦ 1325⁵. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος εἶναι ἀπολύτως συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν, νομίζω, ἐφ' ὅσον ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εὐρίσκειτο εἰς ἔξοπλον ρῆξιν πρὸς τὸν πάππον τοῦ αὐτοκράτορα καὶ διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν θρόνον, νὰ οἰκαιοποιεῖται τὸν ἐπίσημον τίτλον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ ὑπογράφη κατὰ τὸν ὑπὸ τούτου καὶ μόνον δικαιούμενον τύπον «ὡς πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων».

Κατόπιν τούτου ὀφείλουν νὰ διορθωθοῦν τὰ ἐν σ. 188, σημ. 3 τοῦ βιβλίου μου λεγόμενα ἀναφορικῶς μὲ τὸ ὑπὲρ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τῆς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἀπὸ Ἰουνίου 1321. Εἶχον τότε ὑποθέσει ὅτι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὅρου *αὐτοκράτωρ* εἰς τὴν ὑπογραφὴν τοῦ χρυσοβούλλου θὰ ὀφείλετο εἰς πιθανὸν σφάλμα τοῦ πρώτου ἐκδότου μοναχοῦ Χριστοφόρου⁶, δεδομένου ὅτι τόσον τὸ πρωτότυπον τοῦ χρυσοβούλλου, ὅσον καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παλαιὰ ἀντίγραφα ἐφέροντο ὡς ἀπολεσθέντα καὶ δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου. Κατ' εὐτυχίαν συγκυρίαν ὁ J. Dujceν ἀνεύρεν εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Βιβλιοθήκην τῆς Πράγας⁷

1. Παρὰ A. Guillaou, Les archives de Saint-Jean Prodrome sur le Mont-Ménéceé, Paris 1955, ἀρ. 10 (= Regesten, ἀρ. 2659). Ὡς γνωστὸν ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παλαιότερας καὶ οὐκ τοῦ Κώδικος τῆς μονῆς, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀπολεσθῇ, ἀνευρεθεὶς ἐκ νέου τῷ 1957. Βλ. κατωτέρω, σημ. 7.

2. Actes de Chilandar, ἐνθ' ἀνωτ., ἀρ. 90 (= Regesten, ἀρ. 2673, ἐνθα ὑπὸ τοῦ F. Dölger τὸ Ἰουνίου τῆς χρονολογήσεως L. Petit διορθοῦται εἰς Ἰουλίου).

3. Καντακ. I, 32 ἐπ.

4. Καντακ. I, 86 ἐπ.

5. Καντακ. I, 93 ἐπ.

6. Χρῖστοφ ὁ ρ ο υ, Προσκυνητάριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τῇ πόλει Σεργῶν σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, Ἐν Λειψία 1904, σ. 88-90.

7. J. Dujceν, Le cartulaire A du monastère de Saint-Jean Prodrome sur le Mont Ménéceé retrouvé ἐν Revue des études byzantines, τ. 16 (1958), σ. 169-171, τοῦ αὐτοῦ, Der wiedergefundene «Alte Kodex» des Johannes Prodromos Klosters bei Serrai ἐν Studien zur älteren Geschichte Osteuropas II (= Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas 3), 1959, σ. 116-121. (Τὴν τελευταίαν μελέτην γνωρίζω μόνον ἐκ παραπομπῆς).

τὸ παλαιὸν ἀρχεῖον τῆς ὡς ἄνω μονῆς, τὸ φερόμενον ὡς ἀπολεσθὲν. Τοῦτο κατηρτίσθη περὶ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος¹ καὶ περιέχει ἂν ἀντιγράφῳ καὶ τὸ ὡς ἄνω χρυσόβουλλον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἀπὸ Ἰουνίου 1321. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ J. Dujsen παρασχεθεῖσων πληροφοριῶν² προκύπτει ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδότης ὁρθῶς εἶχεν ἀναγνώσει τὸ χρυσόβουλλον καὶ ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὑπεγράφετο ἐν αὐτῷ ὡς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ.

Τέλος ὅσον ἀφορᾷ χρυσόβουλλον ὑπὲρ τῆς πόλεως Μονεμβασίας, παραδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ³, ἐκδοθὲν κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τὴν ιε' Ἰνδικτιῶνα ἔτους 'ςωκε' (= 1316/7) καὶ φέρον τὴν ὑπογραφὴν τούτου ὡς βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος⁴, συμφωνῶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ F. Dölger προταθεῖσαν διόρθωσιν τῆς χρονολογίας εἰς 1336⁵. Τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ὑπὸ τοῦ Σφραντζῆ ἀναγραφομένης χρονολογίας 1316 ἐνισχύει καὶ ἡ ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ φράσις: ἀλλὰ δὴ καὶ πάντες ὅσοι ἐπικρατῶσι κτήματα ἢ ζευγολάτια ἢ κάστρα ὀρισμῶ τῆς βασιλείας μου, εἴτε τῆς περιποθήτου μοι Αὐγούστης εἰσὶν οἱτοί, εἴτε τοῦ ἑρασμιωτάτου μοι υἱοῦ τῆς βασιλείαςμου βασιλέως⁶. Ἐξ αὐτῆς συνάγεται ὅτι ὁ ἐκδοὺς τὸ χρυσόβουλλον αὐτοκράτωρ εἶχε τότε σύζυγον καὶ υἱόν, ἀναδεδειγμένον μάλιστα εἰς βασιλέα, ἐνῷ τῷ 1316 ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἦτο εἰσέτι ἄγαμος⁷.

VII

Ὁ καθηγητὴς Γ. Κόλιας εἰς μελέτην του δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ περιοδικὸν Ἑλληνικά⁸ ἐξετάζει τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τὰ λαβόντα χώραν ἀπὸ

1. Ὁ μοναχὸς Χριστόφορος καὶ ὁ F. Dölger ἀναφέρουν εἰδικώτερον τὸ ἔτος 1344, ὁ A. Guillou καὶ J. Dujsen 1345. Τελευταίως ὁ V. Laurent διευτύωσε τὴν ἀποψιν ὅτι ὁ κῶδιξ Α δέον νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ ΙΔ' ἢ πιθανώτερον τὸν ΙΕ' αἰῶνα. V. Laurent, Remarques sur le cartulaire du Couvent de Saint-Jean-Prodrôme sur le Mont Ménécée ἐν Revue des études byzantines, τ. 18 (1960), σ. 293-299.

2. Ὁ J. Dujsen προσέβη εἰς ἀντιβολὴν τοῦ χειμένου τῆς ἐκδόσεως A. Guillou πρὸς τὸ τοῦ κώδικος καὶ παρέσχε πῖνακα τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν εἰς τὴν μελέτην του: L'ancien cartulaire du monastère de Saint-Jean-Prodrôme sur le Mont Ménécée ἐν Zbornik Radova Vizant. Inst. 6 (1960), σ. 171-185.

3. Ἐκδ. Βόννης, σ. 400,1-405,3.

4. Σφραντζῆς, σ. 404,24.

5. F. Dölger, Facsimiles κλπ., ἀρ. 26 καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν Byzantinische Zeitschrift, τ. 34 (1934), σ. 126-127.

6. Σφραντζῆς, σ. 403,23-404,1.

7. Νικηφ. Γρηγ. Ι, 277,11: εἰς δὲ τοῦτιον ἔτος (= 1318) ἄγεται τῷ ἐγγόνῳ ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικῳ τῷ βασιλεῖ γυναῖκα Εἰρήνην τὴν ἐξ Ἀλαμανῶν...

8. Γ. Κόλιας, Ἡ ἀνταρσία Ἰωάννου Ζ' ἐναντίον Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου (1390) ἐν Ἑλληνικά, τ. 12 (1952), σ. 34-64.

Ἀπριλίῳ 1390 μέχρι 17 Σεπτεμβρίου 1390 ἐν Κωνσταντινουπόλει, χρησιμοποιοῦν οὐσιαστικῶς πρῶτος¹ αὐτὸς τὴν ἀξιοπίστον ἔκθεσιν² τοῦ αὐτόπτου Ρώσου περιηγητοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ³.

Ἡ δραματική, πλήρης ζωηρῶν στιγμιотύπων περιγραφή παρέχει ἐναργῆ εἰκόνα τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀνησυχίας ἀτμοσφαίρας ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ἐν τῇ βασιλευσίᾳ, σαφὴς δὲ καὶ λεπτομερὴς εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀφηγήσεως ὑπὸ τοῦ Γ. Κόλια. Ἡ ἰδική μου μικρὰ συμβολὴ θὰ περιορισθῇ εἰς ὀλίγας προσθήκας σχετικὰς μὲ τὸ θέμα τῆς αυτοκρατορικῆς ἀναγορεύσεως.

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἰγνατίου⁴: «*Τὴν Τετάρτην τῆς δευτέρας μετὰ τὸ Πάσχα ἑβδομάδος⁵ περὶ τὸ μεσονύκτιον ἄνθρωποι τῶν κάτω συνοικιῶν τῆς πόλεως⁶ ἤρριξαν εἰς τὸν Καλοῦράνην, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν πύλην τῆς πόλεως καὶ ἐπέτρεψαν τὴν εἴσοδον εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ Ἕλληνας ὅχι ὁμῶς καὶ εἰς τοὺς Τούρκους· καὶ οὗτοι δὲν ἔκαμαν τίποτε τὸ κακόν*». Ἐνῶ δὲ Μανουήλ, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ε', διέφυγεν εἰς Λήμνον, ὁ Ἰωάννης Ε' κατέφυγεν εἰς τὸ «*παλάτιον*»⁷, ἥτοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Χρυσῆς Πύλης «*καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι του [sc. οἱ ὀπαδοὶ τῶν δύο τελευταίων] κατέφυγον εἰς τὸν*

1. Βλ. αὐτόθι, σ. 38 καὶ σημ. 2.

2. Ἡ ἀφήγησις αὕτη διέλαθε τῆς προσοχῆς μου καὶ δὲν ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν συγγραφὴν τῆς μελέτης μου. Ἀτυχῶς καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Γ. Κόλια δὲν ἔλαβον ἐγκαίρως γνῶσιν.

3. Ὁ Ἰγνάτιος, ῥώσος κληρικός, μετεῖχε τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐπισκόπου Σμολένσκ Μιχαήλ, συνοδεύσας τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ποιμένα κατὰ τὸ εἰς Κωνσταντινουπόλιν ταξιδίον του. Ὁ Ἰγνάτιος εὐρίσκετο εἰς τὴν βυζαντινὴν πρωτεύουσιν ἀπὸ τῆς 30ῆς Ἰουνίου 1389 φαίνεται δὲ ὅτι παρέμεινεν αὐτόθι ἐπ' ἀρκετὰ ἔτη. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ γεγονότα Ἀπριλίου 1390 - Σεπτεμβρίου 1390 ἀφηγεῖται ὡς αὐτόπτης, ὅπως ἐπίσης ὅτι παρηκολούθησε τὴν ἐν Ἀγία Σοφίᾳ τελετὴν κατὰ τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω.

4. Τὸ τμήμα τοῦτο (ἀρ. 4) τοῦ Ὀδοιπορικοῦ παραθέτει ὁλόκληρον ὁ Γ. Κόλιας, αὐτόθι, σ. 39 - 41 ἑλληνιστὶ κατὰ μετάφρασιν τοῦ ἐκ τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ R. Salomon, Zu Ignatij von Smolensk ἐν Beiträge zur russischen Geschichte Theodor Schieman zum 60. Geburtstage... hrsg. von Otto Höttsch, Berlin 1907, σ. 241 - 270, ὅστις πάλιν μετέφρασε τὸ ρωσικὸν πρωτότυπον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ S. V. Arsenjev ἐν Pravoslavnyi Palestinskij Sbornik, τ. 12, τεύχ. 4, ἀρ. 3, Πετροῦπολις 1887. Τὸ αὐτὸ τμήμα τοῦ Ὀδοιπορικοῦ εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ὑπὸ τῆς B. de Khitrowo, Itinéraires russes en Orient, τ. I 1, Genève (1889), σ. 140 - 142.

5. Ὁ Γ. Κόλιας, αὐτόθι, σ. 45 - 46 χρονολογεῖ ὀρθῶς τὸ γεγονός εἰς τὴν νύκτα τῆς 13/14 Ἀπριλίου 1390 ἀλλ' ἐκ παραδρομῆς ὀνομάζει τὴν ἑβδομάδα αὐτὴν ὡς τῆς Δικαιανταίου, ἐνῶ ὡς γνωστὸν καλεῖται οὕτως ἡ ἑβδομάς, ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἐπομένης τοῦ Πάσχα, τὸ ὁποῖον τὸ ἔτος 1390 συνέπιπτε τὴν 3ην Ἀπριλίου.

6. Εἰς τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν ἔχει: Aus den unteren Stadtteilen, εἰς δὲ τὴν γαλλικὴν: Les gens des faubourgs. Πρβλ. Γ. Κόλιας, αὐτόθι, σ. 46, σημ. 3.

7. Βλ. ὀρθὴν ταύτισιν ὑπὸ Γ. Κόλιας, σ. 55 - 57.

ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Κωδωνοκρουσαί ἀντήχουν καθ' ὅλην τὴν πόλιν· οἱ στρατιῶται ἐφώτιζον μὲ λαμπάδας ὁλόκληρον τὴν πόλιν, καθ' ὃν δὲ χρόνον οὗτοι ἐφιπποῖ καὶ πεζοὶ καθ' ὁμάδας διέτρεχον ὁλόκληρον τὴν πόλιν, μὲ γυμνὰ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ τὰ βέλη εἰς τὰ τόξα ἑτοιμα, ἀνεφώνον : «πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου». Καὶ ὅλον τὸ πλῆθος, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ μικρὰ παῖδια, ὅλοι οἱ πολῖται ἀπήντων μεγαλοφώνως : «πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου». Καὶ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν ἀνεφώνει ἀμέσως ἐπευφημῶν, οὗτοι ἐκέντριζον ἐξηγριωμένοι μὲ τὸ ξίφος. Καὶ ἦτο περιέργον νὰ βλέπῃ κανεὶς καὶ νὰ ἀκούῃ τὴν ἑξαγριν ἀνὰ τὴν πόλιν. Ἄλλοι ἔτρεμον ἀπὸ φόβον, ἄλλοι ἔχαζον καὶ πουθενὰ δὲν ἔβλεπε κανεὶς νεκρούς, τόσον μέγας ἦτο ὁ φόβος τὸν ὁποῖον ἐπέπνεον οἱ γυμνὰ ξίφη φέροντες στρατιῶται. Καὶ ὅταν ἤρχισε νὰ ὑποφώσκη ἡ ἡμέρα, κατὰ τὰ ἐξημερώματα, τότε ἤρχισαν κάπως νὰ συνέρχωνται καὶ εἶχον ὀλίγους μόνον τραυματίσει. Περὶ δὲ τὸ ἑσπέρας οἱ πάντες προσεκύνησαν τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ἡ πόλις ἠρέμισε καὶ ἡ θλίψις μετεβλήθη εἰς εὐθυμίαν»¹.

Οὔτε ὑπὸ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Ἰγνατίου οὔτε ὑπὸ ἄλλης βυζαντινῆς πηγῆς παραδίδεται ἡ κατὰ τὸ γνωστὸν βυζαντινὸν τυπικὸν ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Ἰωάννου Ζ' εἰς αὐτοκράτορα, χωρὶς βεβαίως ἡ ἔλλειψις μαρτυρίας νὰ υποδηλοῖ ἀναγκαιῶς τὴν παράλειψιν τῶν ἀνωτέρω πράξεων.

Ὁ Ἰωάννης Ζ' καὶ κατὰ τὸ ἀπὸ 14 Ἀπριλίου μέχρι 17 Σεπτεμβρίου 1390² χρονικὸν διάστημα καὶ βραδύτερον ἤσκησε πλήρως τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν, ὡς μαρτυροῦν ἐπίσημα ἔγγραφα φέροντα τὴν ὑπογραφὴν του³ κατὰ τὸν ἐπίσημον τύπον : Ἰωάννης πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων ὁ Παλαιολόγος⁴.

Κατὰ τὸν Γ. Κόλιαν σ. 48, σημ. 2 «στέψις τοῦ Ἰωάννου Ζ' εἰς αὐτοκράτορα μετὰ τὴν εἵσδόν του εἰς τὴν πρωτεύουσαν (sc. τὸν Ἀπρίλιον 1390) συμφώνως πρὸς τὸ πρωτόκολλον τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς καὶ τὴν de facto κατάληψιν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς πιθανή. Καὶ τοῦτο, διότι ἐὰν ἐλάμβανε τοιοῦτόν τι χώραν ὁ Ἰγνάτιος δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸ μνημονεύσῃ, ὅπως ἔκαμε προκειμένου περὶ τῆς δύο ἔτη βραδύτερον γενομένης στέψως τοῦ Μανουήλ...».

Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὡς πᾶν argumentum a silentio, εἶναι ἐπισφαλές.

1. Τὸ ἀπόσπασμα κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Γ. Κόλια, αὐτόθι, σ. 39-41.

2. Διὰ τὴν χρονολογίαν 17 Σεπτεμβρίου βλ. F. Dölger, Johannes VII. Kaiser der Rhomäer (1390-1408) ἐν Byz. Zeitschrift, τ. 31 (1931), σ. 27, σημ. 3.

3. Εἰς τὴν μετὰ τῆς Βενετίας συνθήκην (3 Ἰουνίου 1390), σωζομένην ἐν πρωτοτύπῳ ἔχομεν τὴν ἰδιόχειρον ὑπογραφὴν τοῦ Ἰωάννου. Ἐκδ. F. Miklosich-J. Müller, Acta et diplomata medii aevi, τ. III, Vindobonae 1865, σ. 135-144.

4. Βλ. F. Dölger, Johannes VII κλπ., σ. 21-36, Γ. Κόλια, σ. 48, σημ. 2 καὶ σ. 199, 201-203 τοῦ βιβλίου μου.

Ἐν τῷ Ἰγνατίῳ παραδίδει τὰς « ἀναφωνήσεις », ἀς ἀπηύθυνον οἱ στρατιῶται ὁπαδοὶ τοῦ Ἰωάννου Ζ' καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἴτε αὐτοβούλως εἴτε ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὑποστηριζούσης τὸν εἰσβολέα στρατιωτικῆς μερίδος. Διὰ τῶν « ἀναφωνήσεων » ἐκδηλοῦται ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἰωάννου (Ζ') ὡς αὐτοκράτορος. Ὡς ἀνέπτυξα εἰς τὸ βιβλίον μου, εἰς ἐκάστην ἐπερχομένην μεταβολὴν εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ νέου κυρίου τῆς ἐξουσίας γίνεται δι' ἀναφωνήσεων, συμφώνως πρὸς ὠρισμένον τύπον, ὑπὲρ τοῦ νέου ἡγεμόνος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συντάξεως τοῦ Ὀδοιπορικοῦ ὁ ἐπίσημος πλήρης τύπος ἔχει : Τοῦ δεῖνα μεγάλου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος πολλὰ τὰ ἔτη.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν παραδίδεται ἑλλιπῶς ἡ ἀναφωνήσις εἴτε ἐκ παρανοήσεως τοῦ συγγραφέως εἴτε ἐκ λάθους τοῦ ἀντιγραφέως¹. Ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ περιείχτο εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἡ μνεῖα τοῦ ἀπὸ πενταετίας ἐκλιπόντος Ἀνδρονίκου Δ', πατρὸς τοῦ ἐπαναστάτου Ἰωάννου Ζ', κατὰ τὰς « ἀναφωνήσεις », τὰς λεχθείσας ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἐξεδηλώθη ἡ ἐπανάστασις αὐτοῦ (13/14 Ἀπριλίου 1390), καθίστατο ἀναγκαῖα, διὰ νὰ εἶναι ἐμφανὲς ὑπὲρ ποίου ἐξεδηλοῦτο ὁ ἀναφωνῶν : τοῦ ἐπαναστάτου Ἰωάννου Ζ' ἢ τοῦ δμωνύμου πάππου τούτου γηραίου αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε', μέχρι τότε νομίμου κυρίου τοῦ θρόνου².

VIII

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἀπόσπασμα τοῦ αὐτοῦ Ὀδοιπορικοῦ³ περιέχει περιγραφὴν τελετῆς, λαβούσης χώραν ἐν Ἀγίᾳ Σοφίᾳ τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392, ἣν ὁ Γ. Κόλιας, ὡς καὶ ἄλλοι ἐρευνῆται τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, θεωροῦν ὡς ἀναγομένην εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου. Ἡ ταύτισις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου μνημονευομένου γεγονότος πρὸς τὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα πρέπει κατ' ἐμὲ νὰ ἀποκλεισθῇ διὰ τοὺς ἀκολουθοῦντας λόγους⁴.

Ὁ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος ἀνεδείχθη « βασιλεὺς » τὴν 25ην Σεπτεμ-

1. Ἡ Β. de Khitrowo ἀναγράφει μὲ λατινικὰ στοιχεῖα *polla ti ete Andronic*, ἐνῶ κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Γ. Κόλιας, σ. 58, ὁ Salomon μὲ ἑλληνικά « πολλὰ τὰ ἔτη Ἀνδρονίκου », χωρὶς οὐδεὶς τούτων νὰ σημειῖ πῶς ἀκριβῶς ἀπαντᾷ εἰς τὸ ρωσικὸν πρωτότυπον.

2. Πρβλ. Γ. Κόλιας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57 - 61.

3. Β. de Khitrowo, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 143 - 147.

4. Εἰς τὸ βιβλίον μου, σ. 202, σημ. 3 ὑπέδειξα μὲν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ γεγονότος, ἀλλὰ δὲν εἰσῆλθον εἰς εἰδικωτέραν ἔρευναν τοῦ προβλήματος, διὰ νὰ ἀποφύγω ἐκ τῆς παρεκβάσεως διάσπασιν τῆς ἐνότητος τοῦ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θέματος.

βρίου 1373, ἀνηγορεύθη δὲ καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὀλίγον μετὰ τὴν 1ην Ἰουλίου 1379¹, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ περιγραφομένη τελετὴ ἔλαβε χώραν τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1392².

Βεβαίως γνωρίζομεν ἐκ τῆς Παλαιολογείου ἐποχῆς περιπτώσεις ἐπαναλήψεως τῆς στέψεως — ὡς ἐγένετο διὰ τὸν Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγον καὶ τὸν Ἰωάννην Σ΄ Καντακουζηνὸν — ἀλλ' αὐταὶ συμπίπτουν μὲ ὅλως ἰδιαζούσας συνθήκας. Ὁ Μιχαὴλ ἐστέφθη βραχὺ μετὰ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1259 εἰς Νίκαιαν, καὶ ἐκ νέου εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 15ην Αὐγούστου 1261. Ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἀπέβλεπεν ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἀνασυνδέσῃ τὴν ἀναγεννωμένην αὐτοκρατορίαν μὲ τὴν παλαιὰν παράδοσιν καὶ ἀφ' ἐτέρου νὰ ἐνισχύσῃ τὴν προσωπικὴν του θέσιν, δεδομένου ὅτι σχετικῶς προσφάτως εἶχε καταλάβει δολίως τὸν θρόνον³. Ὁ Ἰωάννης (Σ΄) Καντακουζηνός, κατατριβεὶς ἐπὶ ἔτη μακρὰ εἰς ἐμφύλιον πόλεμον, μετὰ τὴν τελικὴν ἐπικράτησιν, διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ εὐρισκόμενος εἰς ὑποδεστέραν μοῖραν ἔναντι τοῦ τέως ἀντιπάλου του καὶ εἰτα συναυτοκράτορος Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου, καίτοι εἶχε στεφθῇ ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου τὴν 21ην Μαΐου 1346, ἐστέφθη ἐκ νέου ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν 13ην Μαΐου 1347 ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου⁴.

Τὸ κοινὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις εὐρίσκειται εἰς τὸ γεγονός ὅτι τόσον ὁ Μιχαὴλ Η΄, ὅσον καὶ ὁ Ἰωάννης Σ΄ ἐγένοντο δι' ἐπαναστάσεως κύριοι τοῦ θρόνου καὶ ἡ πρώτη στέψις των εἶχε λάβει χώραν μακρὰν τῆς πρωτευούσης. Ὁ Μανουὴλ Β΄ ὅμως οὔτε ἐπαναστάτης ἦτο, ἀντιθέτως ἀπέλαυε τῆς εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος πατρὸς του, οὔτε εἶχε στεφθῇ ἐκτὸς τῆς βασιλευούσης.

Ἡ περιγραφή τοῦ Ἰγνατίου τοῦ ἐκ Σμολένσκ, καίτοι λεπτομερὴς καὶ ἀκριβής, οὐδὲν στοιχεῖον περιέχει ἐκ τοῦ τυπικοῦ τῆς στέψεως, τὸ ὁποῖον πάλιν γνωρίζομεν ἄριστα καὶ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκ τοῦ αὐθεντικοῦ πρωτοκόλλου τοῦ παραδιδομένου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος - ἱστορικοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ⁵, τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἀντλοῦντος Ψευδο - Κω-

1. Βλ. περὶ τοῦ Μανουὴλ Β΄ τὰς σελ. 199 - 201 τοῦ βιβλίου μου. Διὰ τὴν μεταξὺ « βασιλείας » καὶ « αὐτοκρατορίας » διάκρισιν κατὰ τοὺς Παλαιολογεῖους χρόνους καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ἀναγορεύσεως καὶ στέψεως αὐτοκράτορος κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον βλ. τὴν εἰς τὰς σ. 214 - 226 τοῦ βιβλίου μου ἀνάπτυξιν. Πρβλ. ὡσαύτως τὴν σύντομον ἐπισκόπησιν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρουσίας μελέτης, δημοσιευθείσης εἰς τὸν προηγούμενον τόμον 12 (περ. Β΄) 1961 - 1962, σ. 495 - 497 τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

2. B. de Khitrowo, ἐθν' ἀνωτ., σ. 145: *L'année six mille neuf cents le onzième jour du mois de février, le dimanche de l'enfant prodigue...*

3. Βλ. σ. 181 - 185 τοῦ βιβλίου μου.

4. Αὐτόθι, σ. 193 - 195.

5. Καντακ. Ι, σ. 196 - 204.

δινοῦ¹ καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Lorange δημοσιευθέντος, ἀλλ' ἀπροσίτου εἰς ἐμὲ παραμείναντος².

Ὁ Ἱγνάτιος οὔτε χρῆσιν τοῦ στεφομένου τελουμένην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου παραδίδει, οὔτε τὴν ἀναφώνησιν αὐτοῦ εἰς «*ἄγιον*» καὶ «*ἄξιον*», στοιχεῖα οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητα τῆς στέψεως³. Θὰ ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἀντεῖπῃ τις ὅτι ὁ συγγραφεὺς παρῆλπε νὰ ἀναγράψῃ τὰ τμήματα ταῦτα τοῦ τυπικοῦ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀντίρρησης δυσκόλως συμβιβάζεται μὲ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ρῶσος περιηγητὴς ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἔργου του· διότι ἡ περιγραφή του εἶναι ζωηρά, εὐσυνείδητος, πλουσία εἰς ἀποχρώσεις καὶ λεπτομερείας⁴.

Ἰδωμεν ποία ἡ περιγραφομένη τελετή. Εἶναι πανηγυρική καὶ εὐφρόσυνος, λαμβάνει χώραν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ ἀφορᾷ τὸ αὐτοκρατορικὸν ζεῦγος. Τρεῖς τελεταὶ δυνατόν νὰ ἔχουν τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον·

1) ἡ «*στεφνηγορία βασιλέως*» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ψευδο-Κωδινού, ἥτοι ἡ στέψις αὐτοκράτορος·

2) ἡ στέψις εἰς αὐγούστην τῆς συζύγου τοῦ ἡγεμόνος·

3) ὁ γάμος αὐτοκράτορος, «*τὸ στεφάνωμα*» κατὰ τὴν βυζαντινὴν φρασιολογίαν.

Ἡ πρώτη πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ, οὐ μόνον διότι ὁ Μανουὴλ (Β') ἦτο ἤδη ἐστεμμένος, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ τυπικόν, ὡς τοῦτο παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἱγνατίου, δὲν περιέχει περιγραφὴν χρήσεως καὶ στέψεως αὐτοκράτορος⁵, ἐνῶ ταυτίζεται ἀπολύτως μὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ περὶ «*στεφνηγορίας βασιλέων*» κεφαλαίου τοῦ Ψευδο-Κωδινού καὶ τοῦ ἀντιστοίχου πρωτοκόλλου τοῦ Καντακουζηνοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτοι ἀναγράφουν λεπτομερῶς τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἡδὴ στεφθέντος αὐτοκράτορος κατὰ τὴν συνεχιζομένην θρησκευτικὴν τελετήν.

Ἡ ἀνέυρεσις τῆς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἀφηγήσεων τῶν ὡς ἄνω κειμένων εἶναι εὐχερής, διότι τόσον ὁ Ἱγνάτιος, ὅσον καὶ οἱ Καντακουζηνὸς καὶ Ψευδο-Κωδινὸς προσδιορίζουν ἐπακριβῶς καίρια σημεῖα τῆς τελετῆς, καθ' ἃ ὁ αὐτοκράτωρ προβαίνει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ὠρισμένων τελετουργικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους καὶ οἱ τρεῖς συγγραφεῖς ἐκθέτουν.

Τὰ σημεῖα ταῦτα τῆς τελετῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

1. Ψευδο-Κωδινός, σ. 86-99, κεφ. 17 *Περὶ στεφνηγορίας βασιλέων*.

2. Lorange ἐν Τιμητικὸς Τόμος Tomitcha Kobeko, Πετρούπολις 1913, σ. 1-13.

3. Βλ. τὴν ἀνάλυσιν τῶν πρωτοκόλλων εἰς τὰς σ. 218-224 τοῦ βιβλίου μου.

4. Οὕτως, ὁ Ἱγνάτιος περιγράφει τὰ ἐνδύματα τῶν ψαλτῶν, τῶν Φράγκων τοῦ Γαλατᾶ, τῶν Γενουατῶν, τῶν Βενετῶν, τὴν ἐντὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας τοποθετηθεῖσαν εἰδικὴν ξυλίνην ἐξέδραν κλπ.

5. Βλ. ταύτας παρὰ Καντακ. I, 197,18-199,1 Ψευδο-Κωδινού, 89,1-91,10.

Ψευδο-Κωδινός
σ. 89,21 : *Τῆς οὖν
θείας τελουμένης λει-
τουργίας πρὸ τοῦ τρισα-
γίου ὕμνου...*

σ. 93,15 : *Ἀρχομένου
δὲ ψάλλεσθαι τοῦ ἐπὶ τῇ
μεγάλῃ εἰσόδῳ ὕμνου,
ἐρχόμενοι οἱ ἐντιμότεροι
τῶν διακόνων τῆς ἐκ-
κλησίας προσκαλοῦνται
τὸν βασιλέα...*

σ. 95,20 : *γενομένης δὲ
τῆς ὑψώσεως... εἰ δὲ πα-
ρεσκευασμένος ἐστὶν εἰς
τοῦτο (sc. τὴν θείαν με-
τάληψιν) προσκαλοῦνται
τοῦτον αὐθις οἱ προρρη-
θέντες διάκονοι. Εἰσέρ-
χεται οὖν ὁ βασιλεὺς μετ'
αὐτῶν εἰς τὸ ἅγιον βή-
μα...*

Καντακουζηνός
I 197,18 : *πρὸ δὲ τῆς
τοῦ τρισαγίου θείας ὑ-
μνολογίας...*

I 199,23 : *τῆς μεγάλῃς
δὲ εἰσόδου ἐπὶ τῆς ἱερᾶς
μυσταγωγίας λεγομένης
ἤδη ἀρχομένης οἱ τῆς
ἐκκλησίας ἐπιφανέστεροι
τῶν διακόνων ἐρχόμενοι
προσκαλοῦνται τὸν βα-
σιλέα...*

I 201,13 : *τῆς ὑψώσεως
δὲ τελεσθείσης... εἰ δὲ πα-
ρεσκευάσται πρὸς τοῦτο
(sc. «τὴν τῶν ἁγιασμᾶ-
των κοινωνίαν») πάλιν
αὐτὸν οἱ διάκονοι ἐρ-
χόμενοι προσκαλοῦνται.
καὶ μετ' αὐτῶν εὐθὺς
εἴσεισιν εἰς τὰ ἅδυστα.*

Ἰγνάτιος τοῦ Σμολένσκ
σ. 145 : *Alors com-
mença la sainte litur-
gie... Et avant la pe-
tite sortie¹.*

σ. 145·146 : *Quand
on s'entonne la canti-
que des Cherubins les
archidiaques s'appro-
chèrent du nouveau
l'empereur...*

σ. 146 : *L'empereur
resta dans l'autel ju-
squ'au moment de la
sainte communion...*

Διὰ τὸν γνωρίζοντα τὸ τυπικὸν τῆς λειτουργίας ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἀνατο-
λικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ ἀντιστοιχία τῶν παραλλήλων χωρίων εἰς τὰ τρία κείμενα
εἶναι πρόδηλος.

«Μικρὰ ἔξοδος», λέγεται ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ διακόνου μετὰ μικρᾶς
συνοδείας περιφορὰ τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου ὀλίγον πρὶν ἢ ὁ χορὸς τῶν ψαλτῶν
ψάλλῃ τὸν « τρισαγίου ὕμνον ».

Ἡ «μεγάλῃ εἰσοδος» εἶναι ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ μετ' ἐπιφανοῦς συνοδείας
περιφορὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν, τῶν χρησιμοποιουμένων διὰ τὴν παρασκευὴν
τῆς θείας μεταλήψεως. Ὁ «ἐπὶ τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ὕμνος» εἶναι ὁ χερουβι-
κός². Ἡ «μεγάλῃ εἰσοδος» λαμβάνει χώραν εὐθὺς ὡς ὁ χορὸς τῶν ψαλ-
τῶν ἀναπέμψῃ τὸ «Ὡς τὸν βασιλέα», ὅτε ὁ χερουβικὸς ὕμνος διακόπτεται

1. Ἐσφαλμένως ἡ B. de Khitrowo ἔχει προσθήσει αὐτόθι τὴν λέξιν [des sacrements], διότι κατὰ τὴν «μικρὰν ἔξοδον» γίνεται περιφορὰ τοῦ εὐαγγελίου καὶ μόνον.

2. Οἱ τὰ Χερουβεῖμ μυστικῶς εἰκονίζοντες κλπ.

ἐπ' ὀλίγον διὰ τὸ νὰ συνεχισθῇ ὑπὸ τῶν ψαλτῶν, εὐθὺς ὥς ἡ πομπὴ τῶν ἱερέων μετὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν εἰσέλθῃ πάλιν εἰς τὸ ἱερόν.

Τὰ χωρία Ψευδο - Κωδινού 95,20, Καντακουζηνού I 201,13, Ἰγνατίου, σ. 146 ἀναφέρονται εἰς τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος.

Εὐλόγως ὄθεν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ἀκολουθοῦν ἕκαστον τῶν τριῶν ἀνωτέρω ἀκριβῶς καθορισθέντων σημείων τμήμα τῆς τελετῆς παρουσιάζει τὴν αὐτὴν ἀντιστοιχίαν. Οἱ Καντακουζηνὸς καὶ Ψευδο - Κωδινὸς τοποθετοῦν πρὸ τοῦ τρισαγίου ὕμνου τὴν στέψιν καὶ χοῖσιν αὐτοκράτορος, ὡς καὶ τὴν στέψιν τῆς αὐτοκρατείας¹ ἀμφοτέρας τὰς τελετὰς ἐκθέτουν μὲ πιστότητα καὶ ἀκριβείαν. Εἰς τὸ ἀντίστοιχον σημεῖον ἦτοι «πρὸ τῆς μικρᾶς ἐξόδου», θὰ εἶδει νὰ ἀνεγράφτο καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου ἡ χοῖσις καὶ στέψις τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα, ἐὰν πράγματι ἔλαβον χώραν αὐταὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῆς 11ης Φεβρουαρίου 1392. Ἄλλ' οὐδὲν τοιοῦτο παραδίδει ὁ Ἰγνάτιος. Τοῦναντίον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναγράφει ἐν συντομίᾳ μὲν ἄλλ' ἄνευ οὐδεμιᾶς οὐσιώδους παραλείψεως τὴν στέψιν τῆς συζύγου τοῦ Μανουὴλ Ἐλένης Δράγαση — μὴ κατονομάζων αὐτὴν — εἰς αὐγούστην¹. Ἐκ τῶν ἔργων τῶν Καντακουζηνού καὶ Ψευδο - Κωδινού γνωρίζομεν ὅτι ἡ στέψις μόνος τῆς αὐγούστης ἐλάμβανε χώραν εἰς ἃς περιπτώσεις ὁ σύζυγός της ἦτο ἤδη ἐστεμμένος αὐτοκράτωρ, ὅτε εἴθιστο κατὰ τὴν τέλει τοῦ γάμου ἀπαραιτήτως ἢ μελλόνυμφος νὰ ἐστέφετο αὐτοκράτειρα².

1. Ἰγνάτιος, σ. 145 : *Et après la procession* [sc. τῆς μικρᾶς εἰσόδου τοῦ εὐαγγελίου καὶ οὐχὶ des sacrements, ὡς ἔχει συμπληρώσει ἡ μεταφράστρια] *l'empereur marcha un cierge à la main. Et après la procession le patriarche monta sur l'ambon et l'empereur avec lui. Et l'on apporta sur un plat la couronne de l'empereur et celle de l'impératrice, toutes deux couvertes. Et deux archidiacres firent à l'impératrice un salut peu profond, et elle s'approcha de l'ambon. Et le patriarche mit une croix au cou de l'empereur et lui donna une croix en main et l'empereur descendit et posa la couronne sur [la tête] de l'impératrice.* Ἡ περιγραφὴ τῆς αὐτῆς τελετῆς παρὰ Ψευδο - Κωδινῷ, σ. 91,20 - 92,10 ἔχει οὕτω : ἡ δὲ νέα βασιλὶς ἱσταμένη καὶ αὐτῇ, καὶ κατεχομένη ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ὑπὸ δύο συγγενῶν τῶν γνησιωτάτων, ἡ εἰ μὴ ἔχει γνησίους, ὑπ' ἐθνύχων δύο, κατέρχεται ἀπὸ τῆς ἀναβάθρας, καὶ ἐρχομένη ἵσταται πρὸ τοῦ σωλέου. κατερχόμενος οὖν τοῦ ἄμβωνος ὁ βασιλεὺς καὶ ἀνὴρ αὐτῆς λαμβάνει ἀπὸ τῆς τοῦ πατριάρχου χειρὸς τὸ στέμμα εὐλογηθὲν πρότερον παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐπιτίθῃσι τῇ κεφαλῇ τῆς ἑαυτοῦ γυναικός, οὐχ' ὅμοιον τῷ τῷ βασιλέως ἄλλ' ἑτερόν τι σχῆμα προσητομασμένον ὑπάρχον, καὶ βασταζόμενον καὶ αὐτὸ ἡ ὑπὸ γνησίον, ὡς εἴρηται, συγγενῶν αὐτῆς ἡ ὑπὸ δύο ἐθνύχων. ἡ δὲ ἐπιτεθέντος τῇ κεφαλῇ αὐτῆς τοῦ στέμματος παρὰ τῆς τοῦ βασιλέως καὶ ἀνδρὸς αὐτῆς χειρὸς εὐθὺς προσκυνεῖ τὸν βασιλέα καὶ ἄνδρα αὐτῆς, ὥσπερ ὁμολογοῦσα διὰ τῆς προσκυνήσεως ὑπ' αὐτὸν εἶναι καὶ ὑποτετάχθαι αὐτῷ. Ἡ αὐτὴ περιγραφὴ καὶ παρὰ Καντακουζηνῷ I, 199,2-12.

2. Ψευδο - Κωδινός, 92,15-18 : εἰ δὲ συμβῇ προσεστεμμένον εἶναι τὸν βασιλέα, στέφεται ἡ βασιλὶς παρὰ τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς καὶ βασιλέως ὁμοίως, ὅταν ἀγαγόμενος αὐτὴν

Λεδομένου δὲ ὅτι ἡ στέψις τῆς αὐγούστης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνωτέρω βυζαντινῶν συγγραφέων τελεῖται συγχρόνως μὲ τὴν «ἐπιγάμιον τελετὴν», πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς λίαν πιθανὸν ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν (11 Φεβρουαρίου 1392) ἔλαβε χώραν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ὁ γάμος τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου μετὰ τῆς Ἑλένης Δράγαση, καὶ ἡ στέψις αὐτῆς εἰς αὐγούστην.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἱγνατίου Σμολένσκ ἀναγνωρίζει ἐμμέσως γαμήλιον τελετὴν καὶ ὁ Φ. Κουκουλές¹, συνάπτων πρὸς αὐτὴν τὴν πληροφορίαν τοῦ περιηγητοῦ, καθ' ἣν εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν τὸ παρευρισκόμενον πλῆθος μετὰ τὸ τέλος τῆς προκύνεως² ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς ἐξέδρας³, ὁπόθεν ἀπέσπα καὶ διεμοιράζετο ὡς ἀναμνηστικὰ τὰ καλύπτοντα ταύτην πορφυρᾷ σηρικὰ ὑφάσματα⁴.

Τὸ χωρίον τοῦ Ἱγνατίου, σ. 144 : «*Montant sur le trône, l'empereur revêt la pourpre impériale et ceint le diadème⁵ impérial et la couronne à creneaux. Et descendant du trône il monte en haut [ἤτοι εἰς τὴν εἰδικὴν ἐξέδραν, ἣτις, ἐποποθετεῖτο εἰς παρομοίας περιστάσεις] puis revient avec l'imperatrice et ils s'asseyent sur les sièges en or. Alors commença la sainte liturgie...*» δυνατόν τὰ σχετίζεσθαι μὲ τὴν ἱεροτελεσίαν τοῦ γάμου, δὲν ἔχω ὅμως ἀσφαλεῖς περὶ τούτου ἀποδείξεις. Μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ χωρίον εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν στέψιν (Krönung, couronnement) διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους : α') Ἀναφέρεται εἰς χρόνον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς θείας λειτουργίας, ἐνῶ ἡ στέψις αὐτοκράτορος πραγματοποιεῖται διαρκούσης ταύτης καὶ δὴ πρὸ τῆς ἐξόδου τοῦ Εὐαγγελίου καὶ πρὸ τοῦ τρισαγίου ὕμνου, β') ὁ αὐτοκράτωρ ρητῶς δηλοῦται ἐνταῦθα ὅτι φέρει τὸ ἐπι-

εἰς γυναῖκα ἐπιτελῇ τὴν ἐπιγάμιον τελετὴν. Καντακ. Ι, 199, 12-14 : εἰ δὲ συμβῇ προστεμμένον εἶναι τὸν βασιλέα ἐπὶ τῆς τῶν γάμων τελετῆς ὁ βασιλεὺς τὴν ἰδίαν ὡσανύτως στέφει γυναῖκα.

1. Φ. Κουκουλές, Ὁ γάμος ἐν Τοῦ αὐτοῦ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. Δ', Ἐν Ἀθῆναις 1951, σ. 134 - 136.

2. Περὶ τῆς προκύνεως αὐτόθι, ὡς καὶ παρὰ Α. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akademie κλ. 1920 Abh. 10, München 1920, σ. 82 - 132, ἰδίᾳ σ. 82 - 97.

3. Τὴν ἐξέδραν περιγράφει ὁ Ἱγνάτιος, σ. 144 : *À droite sous les tribunes, se trouvait une estrade élevée de douze marches et large de deux sagènes, toute tendue de pourpre, sur laquelle étaient posées deux sièges en or.*

4. Ἱγνάτιος, σ. 146. Τὸ ἔθιμον τῆς διαρπαγῆς τῶν καλυπτόντων τὴν ἐξέδραν ὑφασμάτων παραδίδει, καθ' ὅσον γνωρίζω, μόνον ὁ Ἱγνάτιος τοῦ Σμολένσκ.

5. Διὰ τοῦ ὄρου «διάδημα» κατὰ τοὺς Παλαιολογείους χρόνους δηλοῦται ἡ ζώνη καὶ οὐχὶ ἡ περὶ τοὺς κροτάφους διαδουμένη ταινία τῶν πρώτων αἰώνων. Ψευδο - Κωδ. 50, 13 : ὁ δὲ νῦν καλεῖται διάδημα ἐλέγγοτο πάλαι ζώνη στρατιωτικὴ δηλοῦσα τιμὴν... Ψευδο - Κωδιν. 50, 18 : ὅτε γοῦν ὁ βασιλεὺς τὸ στέμμα φορεῖ, ἔτερον τι ἐνδύμα οὐ φορεῖ εἰ μὴ τὸν σάκκον καὶ τὸ διάδημα...

σημον στέμμα (couronne à croiseaux), τὸ ὁποῖον δικαιούται νὰ φέρῃ μόνον ἀφ' ἧς στεφθῇ¹.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων προκύπτει σαφῶς νομίζω ὅτι ἡ τελετή, ἣν περιγράφει ὁ Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν στέψιν τοῦ Μανουὴλ εἰς αὐτοκράτορα ἀλλὰ μόνως τῆς Ἑλένης Δράγασσις εἰς αὐγούστην, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τῶν ἀνωτέρω προσώπων². Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Ἰγνάτιος παραδίδει ἐπακριβῶς τὴν χρονολογίαν τῆς περιγραφομένης τελετῆς, συνάγεται ἀσφαλῶς μὲν ὅτι τὴν 11^{ην} Φεβρουαρίου 1392 ἡ Ἑλένη Δράγασσις ἐστέφθη αὐγούστα καὶ πιθανώτατα ὅτι τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐτελέσθη ὁ γάμος τῆς μετὰ τοῦ Μανουὴλ Β'³.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

1. Ἐκ τοῦ Κανταχ. I, 197,3-9 καὶ Ψευδο - Κωδ. 89,5-8 γνωρίζομεν ἐπακριβῶς τὸ κάλυμμα, ὃ ἔφερον ὁ ἄρχι ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ προσερχόμενος εἰς τὴν τελετὴν τῆς στέψεώς του: εἰς ὃ ξύλινον οἶκημα εἰσάγοντες τὸν νέον βασιλέα ἐνδύουσι τὸν σάκκον καὶ τὸ διάδημα, εὐλογούμενα ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων. ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ οὐ νενομισμένον τι φορεῖ, ἀλλ' ἢ στέφανον ἢ ἕτερον ὃ τι ἂν δόξῃ. τούτων δὲ γινομένων τελεῖται ἡ λειτουργία.

2. Ὁ Ἀ.β. Παπαδόπουλος ἐπὶ τῇ βάσει πληροφορίας τοῦ Σφραντζῆ (ἐκδ. Βόννης, 58,7-9), μὴ παρεχούσης ὅμως ἀκριβῆ χρονολογικὴν ἐνδείξιν, τοποθετεῖ τὸν γάμον Μανουὴλ Β' καὶ Ἑλένης um das Jahr 1393. A. Papadopoulos, Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453, Diss. München 1938, σ. 55.

3. Σχολιάζων τὴν ἀνωτέρω μαρτυρίαν τοῦ Ἰγνατίου ὁ G. T. Dennis εἰς τὴν πρόσφατον μονογραφίαν του: The reign of Manuel II Palæologus in Thessalonica 1382-1387, Romæ 1960, σ. 27, σημ. 7, παρατηρεῖ ὅτι αὕτη could seem to refer to his marriage (= τοῦ Μανουὴλ) and the coronation of the empress.